

Kvalitet kontra kvantitet: Högskoledebatten 2005-2006

Lillemor Kim

¹ En kortare version av denna uppsats (utan fullständiga citat och källhänvisningar) finns publicerad i SISTER:s arbetsrapportserie (www.sister.nu).

Innehåll

Innehåll.....	2
Högskoledebatten – en jämförande studie.....	3
Högskoledebattens långa och korta vågor.....	4
Var och av vem förs debatten?.....	6
Huvuddragen i debatten 2005/06.....	8
BOLOGNAPROCESSEN – MOT EN NY STRUKTUR.....	8
Bolognastrukturen och de nya högskolorna.....	9
Förlängda yrkesexamina.....	10
En flergradig betygsskala?.....	10
Resurser för utvecklingsarbetet.....	11
Studieavgifter – för och emot.....	12
KVALITET KONTRA KVANTITET.....	13
50-procentsmålet ifrågasatt.....	13
Pengar och platser.....	16
Sverige bäst?.....	17
STATENS STYRNING OCH DEN AKADEMISKA FRIHETEN.....	18
RÄTTVISARE ANTAGNING.....	20
Kvotering = diskriminering?.....	20
Nygamla antagningsmetoder	22
KRIS I LÄRAR- OCH SPRÅKUTBILDNINGARNA.....	23
Kritik av nya lärarutbildningen	23
Språkutbildningens kris.....	25
STUDENTERNAS OCH LÄRARNAS ARBETSVILLKOR.....	28
Kärvare arbetsmarknad och otillräckliga studiemedel.....	28
Vem vill bli rektor?.....	29
TVÅ LOKALA KONFLIKTER.....	31
Vi flytt int´.....	31
Fusion för framgång?.....	32
Slutkommentar: Vart bär det hän?.....	34
REFERENSER.....	37

Högskoledebatten – en jämförande studie

När detta skrivs (060603) kablar Sveriges Radio ut ett uttalande av utbildnings- och kulturminister Leif Pagrotsky av innebörd att det s.k. 50-procentsmålet för högskolan² ”måste skjutas på framtiden”. Sten Tolgfors, talesman för moderaterna, replikerar att ”socialdemokrater-nas högskolepolitik har havererat” medan Metta Fjellner från Lärarnas Riksförbund välkomnar beslutet. Striden om utbyggnadstakten, som präglat högskoledebatten under en längre tid, stannar därmed upp - åtminstone för tillfället. Ministern säger sig dock vilja agera för att upprätt-hålla den nuvarande nivån (runt 45 procent) i kommande budgetarbete.

Regeringens återtag från 50-procentsmålet är ytterligare ett steg i en utveckling som pågått under flera år. Redan i min genomgång av högskoledebatten under år 2002 kunde man skönja en ökad skepsis till fortsatt utbyggnad av högskolan (Kim 2003). Avsikten här är att göra en motsvarande analys av dagens debatt och jämföra med läget för tre-fyra år sedan. Det kan ge perspektiv inte bara på förändringar i villkoren för universitet och högskolor utan också på förskjutningar i värderingar och attityder till högre utbildning.

Urvalet av artiklar

Underlaget för denna studie, liksom för den tidigare analysen av högskoledebatten under år 2002, är en sökning av artiklar i dagspressen under begreppen *universitet* och *högskolor* (trunkerad sökning³) i den elektroniska databasen ArtikelSök (för närmare beskrivning av databasen se Sandström 2006). Resultatet av sökningen har även denna gång kompletterats med repliker och en del egna pressklipp av större vikt som inte finns med i ArtikelSök. Artiklar som bedömts ligga utanför det aktuella intresseområdet har sorterats bort inklusive inlägg av primärt forskningspolitisk relevans (eftersom dessa behandlas i Sandströms artikel).⁴ Den slutliga artikelsamlingen innehåller sammanlagt 407 artiklar publicerade under perioden april 2005 t.o.m. april 2006. Det är ungefär lika lång tidsrymd som den förra debattöversikten omfattade. Då var det valår, men de politiska förutsättningarna för perioden 2005/06 är på många sätt likartade genom den tidiga starten av partipolitiska utspel inför det kommande valet i september 2006. En förteckning över de 407 artiklarna fogas som separat bilaga till denna uppsats.

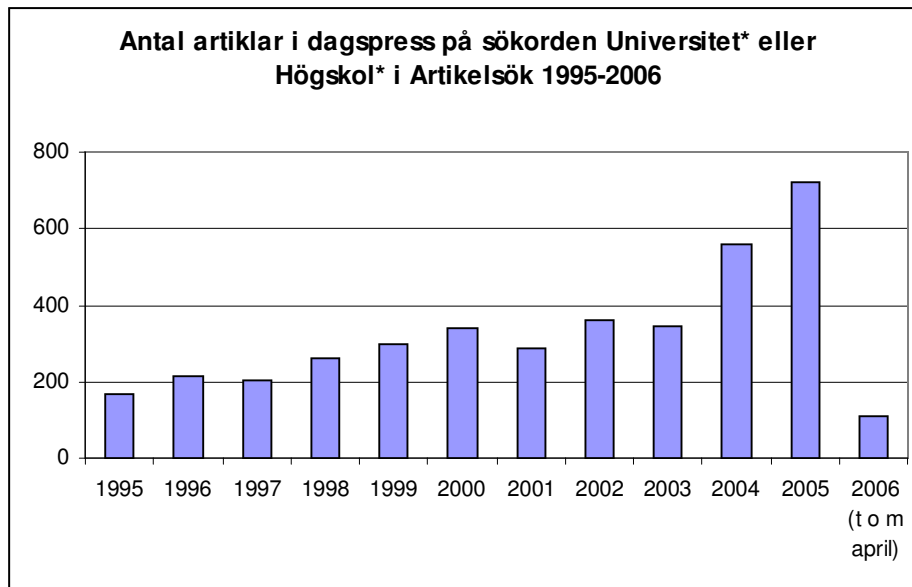
Enligt uppgift från ansvariga för ArtikelSök har det inte skett någon ändring av urvalsmetoderna under senare år utom på en punkt: antalet dagstidningar har minskats ner till 15 genom att ett antal mindre dagstidningar uteslutits successivt under 2005. Det gäller tidningar som inte varit särskilt livaktiga i högskoledebatten. Men eftersom både urvalsprinciper och bedömare varit i stort sett oförändrade går det bra att göra jämförelser över åren. Däremot bör man inte fästa så stor vikt vid de exakta sifferuppgifterna. Man bör också hålla i minnet att ArtikelSök består av ett *urval* av debattartiklar i vissa namngivna tidningar. Endast två av tidningarna är socialdemokratiska (Aftonbladet och Norrländska Socialdemokraten). Eftersom övriga tidningar i betydande omfattning upplåter sina debattsidor för inlägg från socialdemokratiskt håll finns det knappast någon politisk bias i materialet som helhet. ArtikelSök återspeglar däremot inte hela högskoledebatten. Förutom tidskrifter, böcker och interna publikationer vid universitet och högskolor finns nu även andra fora för debatten. Flera rektorer har exempelvis bloggar där de kommenterar aktuella händelser på högskoleområdet.

En egen databas har upprättats där samtliga 407 artiklar klassificerats med hänsyn till författarkategori, tidning, publiceringsdatum och debattämne (grovt). Till grund för klassificeringen har legat fulltextversioner av artiklarna, som erhållits genom sökning i tidningarnas arkiv eller via debattredaktionerna. Materialet har först bearbetats kvantitativt varefter en kvalitativ bedömning gjorts på basis av en mer noggrann läsning av texterna. Uppsatsen bygger på ett subjektivt urval av artiklar, valda efter inläggets högskolepolitiska betydelse men utan hänsyn till författare eller omfång.

² Det av riksdagen antagna målet att hälften av alla ungdomar skall börja på högskolan senast det år de fyller 25.

³ Trunkerad sökning innebär att sökningen avser alla ämnesord som börjar med *universitet* eller *högskol*, dvs. även artiklar som klassats under ämnesord som högskoleutbildning, högskolepolitik etc.

⁴ Debatten om humanioras villkor i DN hösten 2005 ingår i här redovisade kvantitativa data. I sak behandlas dock denna fråga i samband med den forskningspolitiska debatten (Sandström 2006).

Högskoledebattens långa och korta vågor

Sett över längre tid har intensiteten i den svenska högskoledebatten ökat kraftigt. Antalet artiklar på sökorden *universitet* och *högskola* i databasen ArtikelSök har fyrdubblats mellan 1995 och 2005, den period Sandström (2006) kallar ”den tredje vågen” i den högskole- och forskningspolitiska debatten. Debattintensiteten tyder på att högskolefrågorna blivit av mer allmänpolitiskt intresse. Särskilt kraftig har ökningen varit de allra senaste åren, vilket kan vara en efter-släpande effekt av den kraftiga tillväxten i antalet högskolestuderande under seklets första år.⁵ Frågorna berör, direkt eller indirekt, en allt större andel av befolkningen. De partipolitiska utspelen på högskoleområdet har också varit mer frekventa de senaste åren.

Något tydligt mönster går knappast att urskilja i debattens ”långa vågor” (för att återknyta till terminologin i Sandströms första artikel i ämnet). Det var exempelvis inte någon markant ökning av antalet debattinlägg under valåren 1998 och 2002 och inte heller under år 2001, då regeringen lade fram propositionen *Den öppna högskolan* (Prop. 2001/02: 15). Nej, hög-skoledebatten styrs mer av alla de förändringar, små och stora, som sker på nationell och lokal nivå i högskolan och av enskilda debattinitiativ. Något förvånande är det ändå att tidningen *Dagens Forskning*, som verkade under år 2002 - 2003, inte satt större avtryck i statistiken. Tidningen förefaller inte ha haft så stor betydelse för högskoledebatten som för den forskningspolitiska debatten (jfr Sandström 2006).

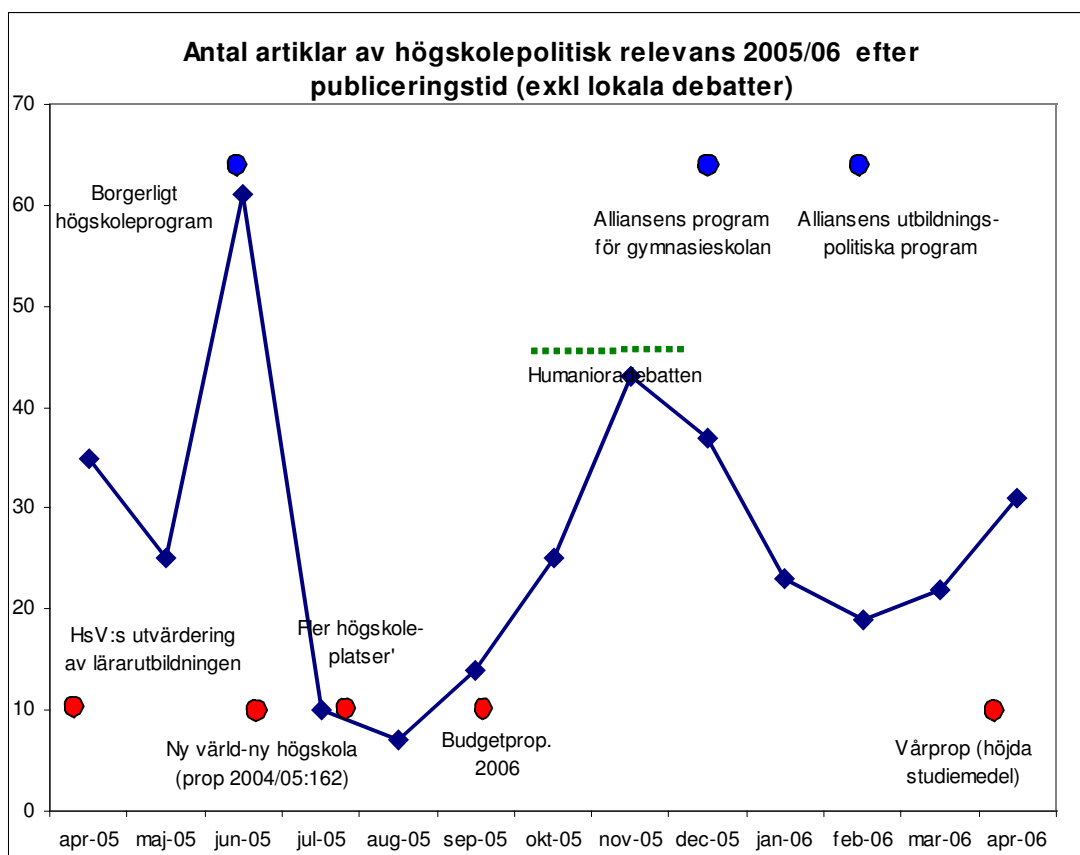
I debattens ”korta vågor” (variationen i debattintensitet under året) kan man däremot skönja ett mönster som tyder på att aktiviteten påverkas av politiska beslut, utspel och förslag. Högskoleverkets utvärdering av svensk lärarutbildning, som kom i slutet av mars 2005, spädde exempelvis på kvalitetsdebatten och föranledde uttalanden av utbildningsministern. Det var över huvud taget en kraftig ansamling av debattinlägg under senvåren 2005 då högskolepropositionen *Ny värld - ny högskola* äntligen kom på riksdagens bord. Att de borgerliga partierna enades i ett gemensamt alternativt program för högre utbildning, som publicerades dagen efter att propositionen lades fram, bidrog naturligtvis till att höja debattnivån ordentligt i juni 2005. Sedan tog den svenska sommarstiltjen vid under juli-augusti. Debattintensiteten sjönk dock inte riktigt till bottenivå i juli eftersom regeringen mitt i sommaren

⁵ I motsats till vad många av debattörerna utgår ifrån har det faktiskt inte varit någon tillväxt i studentantalet de allra senaste åren.

fattade beslut om 3 500 nya högskoleplatser redan till det kommande läsåret. Men riktig fart blev det inte på debatten förrän efter budgetpropositionen i september 2005. Då ställdes återigen frågan om kvantitet kontra kvalitet på sin spets genom regeringens förslag att inrätta ytterligare 14 000 högskoleplatser under den kommande budgetperioden.

Under hela hösten 2005 pågick argumentationen kring kvalitet, kompetenskrav och högskolans dimensionering. Att den socialdemokratiska regeringen inte hade majoritet för sina förslag i riksdagen skapade öppningar för politiskt manövrerande och debattnivån var hög. Vid årsskiftet kom flera utspel från myndigheter och fackliga organisationer och våren 2006 bjöd både på politiska kompromisser och samlade utspel från oppositionen. Högskolepropositionen manglades igenom med vissa justeringar först i februari månad. Och inför vårpropositionen 2006 intensifierade studenterna sin kampanj för höjda studiemedel. Resultatet av deras agerande blev en besvikelse – bara 300 kronor mer i månaden – och argumentationen fortsatte i media.

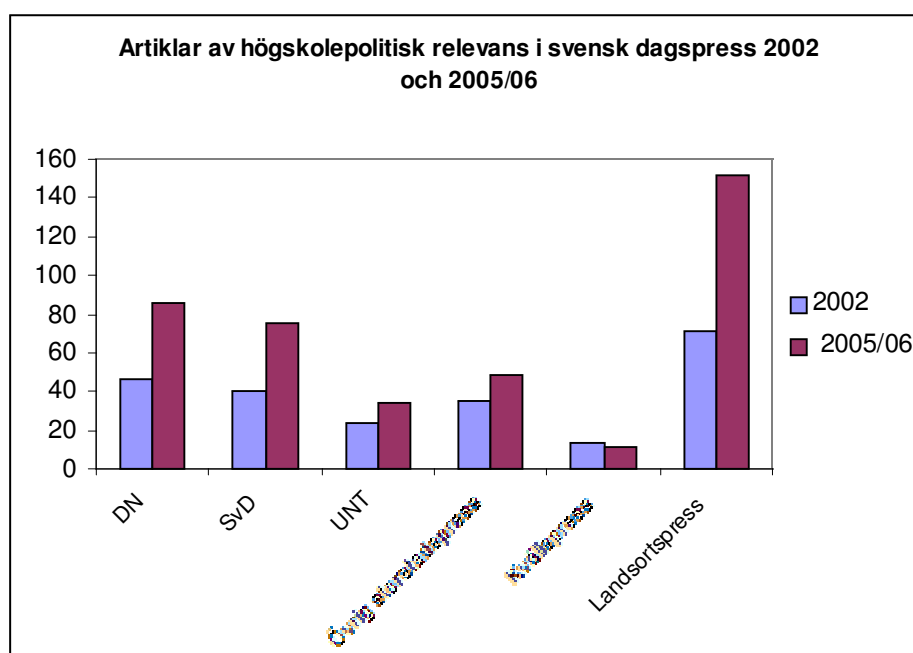
Vid sidan av debatterna i de stora dagstidningarna förekom även under 2005/06 me-ningsutbyten i lokalpressen kring olika lokala högskolefrågor. Det var framförallt två frågor som var på tapeten. Den ena gällde flytten av vårdutbildningen i Norrbotten från Boden till Luleå och den andra ett förslag att slå samman Örebro universitet och Mälardalens högskola. Dessa konflikter rörde viktiga principfrågor för universitet och högskolor och satte också tydliga spår i artikelsamlingen, men debattinläggen har utslutits i diagrammet nedan för att renodla relationen mellan antalet publicerade artiklar och viktigare händelser på nationell nivå.

Var och av vem förs debatten?

Av den förra debattöversikten framgick att högskolefrågorna till stor del debatteras i landsortspressen. Förutom det intresse man där ägnar åt den nationella högskolepolitiken - inte minst dess effekter för den "egna" högskolan - så förs också många intensiva debatter kring lokala och regionala högskolefrågor i dessa tidningar. Dessutom används landsortspressen som forum för politiker och andra centrala opinionsbildare för att föra ut det egna budskapet direkt i den lokala diskussionen.

Som enskilda fora för den nationella högskoledebatten är och förblir Dagens Nyheter (DN), Svenska Dagbladet (SvD) samt Upsala Nya Tidning (UNT) störst - i nu nämnd ordning. Därefter kommer övrig storstadspress (Sydsvenska Dagbladet och Göte-borgsposten i detta fall) medan kvällspressen (Aftonbladet och Expressen i detta fall) är betydligt mindre. Detta mönster har inte ändrats alls sedan 2002, den totala debattnivån har höjts ungefär lika mycket i alla typer av nyhetsorgan (bortsett från kvällspressen som ligger ännu lägre i den senaste mätningen). DN:s och SvD:s dominans har blivit något större, vilket säkert hänger samman med att det varit många politiska utspel och kommentarer från ledande politiker i dessa tidningar under det senaste året.

I högskoledebatten deltar en vidare skara av skribenter än i den forskningspolitiska debatten. De flitigaste aktörerna på högskolearenan är utan tvivel journalisterna och ledarskribenterna. De svarade tillsammans för över 40 procent av artiklarna under 2005/06, en ökning jämfört med 2002, vilket tyder på att de spelar en allt viktigare roll som opinionsbildare genom att i ledare och kommenterande nyhetsartiklar bevaka och kommentera händelser och politiska utspel på högskoleområdet. Politikerna själva, som är nästa kategori i storleksordning, deltar också flitigt i debatten både på nationell och lokal nivå. Enskilda lärare/forskare svarade för ungefär samma antal debattinlägg som politikerna under 2005/06. Läger man därtill de inlägg som gjordes av rektorer och andra i ledningsposition på högskolorna stod kategorin "interna" medverkande i högskoledebatten för fler inlägg än politikerna.

Företrädare för organisationer (oftast fackliga organisationer och studentorganisationer) deltar också relativt frekvent i högskoledebatten. Däremot verkar det som om företrädare för myndigheter varit mindre aktiva det senaste året. Kanske känner de sig överspelade av den alltmer politiserade debatten? Fler inlägg görs också numera i samverkan mellan olika intressenter, i första hand politiker eller högskoleledningar i samverkan med företrädare för organisationer och myndigheter. Här skiljer sig högskoledebatten från den forskningspolitiska debatten, där artiklar med många undertecknare (s.k. protestartiklar) minskat kraftigt i antal (se Sandström 2006). Det gjordes naturligtvis inlägg i samverkan mellan olika politiska partier, bl.a. agerade båda blocken gemensamt i högskoledebatten under året. Annars dominerade de (s)-märkta debattinläggen under 2005/06, ungefär hälften av de partipolitiska debattinläggen hade socialdemokratiska undertecknare. Någon tydlig dominans för den ena eller andra sidan finns alltså inte i artikelsamlingen. Det starka partipolitiska engagemanget i högskoledebatten är ytterligare en skillnad jämfört med den forskningspolitiska debatten (se Sandström 2006).

I tabell 1 nedan redovisas debattinläggen i artikelsamlingen 2005/06 efter ämnesområde och typ av skribent. Det ger en mycket grov bild av vem som debatterar vad på högskoleområdet. Merparten av inläggen kan klassas som allmän högskolepolitisk debatt eller som inlägg i diskussionen om den högre utbildningens villkor, kvalitet och liknande. Därefter kommer i storleksordning debattinlägg om studentrelaterade ämnen som antagning, studiemedel mm. På dessa områden är journalister, ledarskribenter, organisationsföreträdare och politiker mest aktiva. I kvalitetsdebatten däremot dominerar inte oväntat lärare/forskare i högskolan. I de lokala/regionala debatterna engagerar sig framförallt politiker och ledarskribenter. Ganska många journalister skriver om de interna problemen vid universitet och högskolor, vilket varken lärare eller högskoleledningar tycks göra i någon större omfattning.

Tabell 1. Artiklar av högskolepolitisk relevans i svensk dagspress 2005/06 efter ämnesområde och typ av skribent

	Journalist	Ledar- skribent	Lärare/ forskare	Högskole- ledning	Myndighe- t	Organisation	Politiker	Övrig	Totalt
1. Allmän högskolepolitisk debatt, propositioner, Bologna-processen	22	25	8	10	-	13	16	1	95
2. Kvalitetsfrågor, allmänt och specifikt bl.a. lärarutbildning, humaniora.	23	11	41	3	4	6	16	3	107
3. Studentrelaterade ämnen, antagning, studiemedel, avgifter, studentrekrytering	30	10	4	2	-	16	12	3	77
4. Arbetsmarknadsfrågor, yrkesutbildning	7	-	2	2	2	3	6	4	26
5. Regionala/lokala frågor, samverkan	8	12	7	2	2	-	23	2	56
6. Interna problem, arbetsvillkor, fusk, ledningsfrågor	15	3	5	3	1	7	1	4	39
7. Övrigt	3	1	-	-	-	-	-	3	7
Summa	108	62	67	22	9	45	74	20	407

Huvuddragen i debatten 2005/06

Denna debattöversikt handlar om en begränsad tidsperiod, april 2005 t.o.m. april 2006, ett utsnitt i en ständigt pågående diskussion om den svenska högskolan utan någon naturlig början eller slut.⁶ Att första och sista inlägget i artikelsamlingen handlar om lärarutbildning är måhända en slump men samtidigt symptomatiskt för den aktuella perioden. Lärarutbildningen var, som framgår nedan, ett av de stora debattämnena under året. Inga andra stora policyfrågor stod på agendan då den aktuella perioden började. Studenternas ekonomiska villkor, det politiska inflytandet i högskolestyrelserna och frågan om studieavgifter hade varit uppe till diskussion men mest hade debatten i början på 2005 handlat om ett par udda händelser i högskolevärlden: Örebro universitets beslut att utse statsminister Göran Persson till hedersdoktor samt den s.k. porrskandalen på Dramatiska Institutet⁷.

Våren 2005 gick högskolesverige snarast i väntans tider. Den forskningspolitiska pro-positionen hade just lagts på riksdagens bord men man väntade fortfarande på den högskoleproposition som skulle göra klart hur Sverige skulle förhålla sig till den s.k. Bolognaprocessen och det europeiska examenssystemet. Utbildningsministrarna från dryga 40-talet länder skulle sammanträffa i Bergen den 20 maj och till dess måste Sverige bekänna färg för att komma med på tåget. Hittills hade den svenska linjen varit avvaktande med argumentet att vi redan uppfyllde de europeiska kraven på högskolesystemet. Det var inte problemfritt att nå politisk enighet på hemmaplan om den nya masterexamen och dess effekter för bl.a. de mindre högskolorna. Vilka skulle få examensrätt? Skulle alltihop leda till en ny nivåindelning av den enhetliga svenska högskolan? Beslutet drog ut på tiden och ett av samarbetspartierna, Miljöpartiet, hoppade tidigt av förhandlingarna med regeringen om innehållet i propositionen.

Så var läget när denna översikt tar sin början. Den inleds följdriktigt med Bologna-processen även av det skälet att anpassningen av svensk högskoleutbildning till internationell standard var den utan tvekan viktigaste händelsen under 2005/06.

BOLOGNAPROCESSEN – MOT EN NY STRUKTUR

På själva dagen för Bolognamötet i Bergen (20 maj 2005) presenterade äntligen utbildnings- och kulturministern huvuddragen i Sveriges medverkan i harmoniseringen av den högre utbildningen i Europa.. Det skedde på DN:s debattsida under rubriken ”Helt ny masterexamen när högskolan görs om”. Målet var jämförbarhet med andra länder, ökad mobilitet och höjd attraktionskraft internationellt. ”Svenska lärosäten ska självklart jämföras med de bästa i världen” skrev Leif Pagrotsky. Han hoppades på en öppen och god dialog med landets lärosäten och studenter i den fortsatta processen.

Helt konfliktfritt blev inte mottagandet av propositionen (som kom först i mitten på juni) även om i stort sett alla välkomnade idén att europeisera svensk högre utbildning. Förslagen berörde nämligen vid några känsliga särdrag i den svenska högskolemodellen: enhetligheten, våra förhållandevis korta examina och enkla två/tre-gradiga betygsskala i högskolan. Vissa andra arbetskrävande delar av Bologna processen, kraven på anställningsbarhet och tydligt formulerade mål för all utbildning i termer av ”learning outcomes”, kom inte att stå klara för de flesta förrän långt senare.

⁶ Alla kvantitativa uppgifter i uppsatsen hänför sig till den angivna tidsperioden. I texten refereras i enstaka fall debattinlägg från tiden strax före och efter denna period.

⁷ Ett elevarbete inom Dramatiska institutets Barndomsprojekt hade överskridit gränsen för det tillåtna och lämpliga. Högskoleverket granskade och riktade allvarlig kritik mot DI för dess interna hantering av projektet. Den rättsliga efterprocessen med åtal mot studenten i fråga pågick till långt in på hösten 2005.

Bolognastrukturen och de nya högskolorna

Största tveksamheten gällde effekterna av den nya examensstrukturen för de högskolor som i dag inte har eget vetenskapsområde. Oron på dessa högskolor gällde nu inte enbart rätten att bedriva forskarutbildning och få universitetsstatus utan även examensrättigheterna på den avancerade mastersnivån. En ny nivåindelning av de svenska högskolorna kunde bli följden. SFS varnade omedelbart för att vissa högskolor skulle bli "B-högskolor". Det dök upp flera inlägg i pressen redan innan propositionen lades fram. "Om förslaget verkligen kommer att se ut så här så blir det en enorm besvikelse för oss. Det blir dåligt för hela vår region", sade rektorn vid högskolan i Halmstad i Hallands Nyheter (050526).

Högskolan i Borås, som stod i beredskap att lämna in sin universitetsansökan, hamnade i ett prekärt läge. Högskolans rektor och ordförande skrev samma dag som ansökan lämnades in att de mindre högskolorna "diskrimineras" både vid fördelning av forskningsanslag och i rätten att examinera på högre nivåer. "Vi förväntar oss att utbildningsminister Leif Pagrotsky ser det som en prioriterad uppgift att säkerställa en fortsatt god utveckling för de mindre högskolorna och ger oss möjlighet att konkurrera med universiteten på lika villkor", skrev högskolans ledning (SDS 050530). Även Malmö högskola reagerade häftigt när propositionen kom (SDS 050615). "Ilska över regeringsförslag på Malmö högskola" var rubriken på en artikel som bl.a. citerade högskolans förvaltningschef. "Regeringens förslag är otidsenligt. Det bygger på en förlegad tanke. Det är samma misstänksamhet som har funnits sedan 1968 när universitetsfilialerna inrättades."

Det följde flera inlägg av företrädare för högskolan i Borås och den omgivande regionen med krav på att alla svenska högskolor skulle inordnas på samma villkor i den gemensamma europeiska examensstrukturen. (S)-politikerna formulerade sig något försiktigare genom att förespråka att "samtliga högskolor snarast bör prövas för rätten till mastersutbildning, annars är risken att högskolorna i Västra Götalandsregionen utarmas" (BT 051104). Nya rektorn vid högskolan, Lena Nordholm jämförde med situationen i Norge och vinklade argumenten till stöd för högskolans speciella profil. Hon argumenterade i första hand för rätten att ge professionsinriktade mastersutbildningar: "Det skulle öka mångfalden i svensk högre utbildning. Behovet av utbildning och forskning som riktar sig mot yrkeslivet är inte mindre i Sverige än i Norge. Högskolan i Borås bör få samma möjligheter att utvecklas som Högskolan i Bodö", skrev Nordholm i Borås Tidning (051212).

Vid Södertörns högskola, som också ansökt om universitetsstatus, kom diskussionen om universitetsstatus att sammanfalla med neddragningar av undervisningen i främmande språk (se även nedan under språkdebatten). Professorn i litteratur-vetenskap Ebba Witt-Brattström gick till angrepp inte bara mot regeringens politik utan även den egna högskoleledningen i ett ovanligt hårt debattinlägg strax efter att propositionen lagts fram (DN 050618). "Så länge svensk utbildningspolitik är lika med regionalpolitik kommer Södertörns högskola aldrig att bli universitet". Södertörn kommer att tvingas begära prövning för att kunna ge den nya masterexamen medan exempelvis Mitthögskolan, som ligger i en regionalpolitiskt prioriterad del av landet, givits rätt att examinera doktorander "trots att man inte är i närheten av vår akademiska kompetens och vetenskapliga infra-struktur", menade Witt-Brattström. Högskolans rektor anklagades för att ha "kapitulerat villkorslöst inför stats-makten i frågan om Södertörn skall bli universitet eller ej" men svarade med att hän-visa till högskolans ekonomiska situation.

Svaret från utbildningsministern kom först i april 2006 då han på DN Debatt (060412) deklarerade att "Regeringen stoppar alla planer på nya universitet" samti-

digt som han annonserade en ny utredning om forskningens finansiering och struktur. Beslut om universitetsstatus eller examensrättigheter i forskarutbildningen får tills vidare stå tillbaka för åtgärder som stärker högskolesystemets utvecklingskraft och forskningens kvalitet, skrev Pagrotsky, och gick därmed på kvalitetslinjen. ”Det finns i nuläget inga förutsättningar att behandla de ansökningar som inkommit” menade utbildningsministern, och grusade därmed definitivt förhoppningarna hos alla de högskolor som givit in universitetsansökningar. Samtidigt fanns en öppning i uttalandet att de högskolor, som i nuläget inte har rätt att ge forskarexamen, skulle kunna ansöka och efter prövning av den vetenskapliga kvaliteten ges rätt att utfärda masterexamen. Denna möjlighet kommer säkerligen att utnyttjas. Frågan är om det går att hålla högskolornas universitetsambitioner tillbaka. Södertörns högskola annonserar exempelvis redan i pressen med argument för att nå universitetsstatus.

Förlängda yrkesexamina

Barbro Hedvall hade redan i samband med utbildningsministerns pre-sentation av den nya examensstrukturen varnat för att ”de svenska högre utbildning-arna sådana de ser ut i dag har svårt att nå god europeisk standard” (DN 050521). Varken läkar-, lärar-, eller civilingenjörutbildningarna passar in i Bolognamodellen och kräver därför särskilda åtgärder. Likaså de konstnärliga utbildningarna, som redovisade problem att anpassa sig till internationell examinationspraxis samtidigt som det nya examenssystemet öppnade möjligheter till samarbete och utbyte över gränserna, inte minst i Norden. Reaktionen från de konstnärliga utbildningarna var i stort sett positiv; en del arbete är redan avklarat konstaterade DN:s reportrar (050615), men ”det kommer att ta en jädra massa tid och kräva en jädra massa jobb”, menade Dramatiska Institutets rektor Per Lysander. När det gäller lärarutbildningen redovisade utbildningsministern så småningom ett program för ökad internationalisering av lärarutbildningen (Pressmeddelande 060209) som bl a innebar en översyn av hur lärarutbildningarna skulle integreras i den nya examensstrukturen. Planen presenterades bl.a. i Sydsvenskan (060210) och Borås Tidning (060304) med direkt uppmaning till närmast berörda högskolor att fördubbla antalet studenter som läser en del av sin utbildning i ett annat land. Vi antar gärna antar utmaningen att internationalisera lärarutbildningen men ge oss då också förutsättningarna nämligen rejält utökade forskningsresurser och rätt att examinera doktorer, replikerade Lennart Olausson, rektor för Malmö högskola (SDS 060321).

Starkaste farhågorna för Bolognaprocessens effekter uttrycktes av företrädare för den svenska civilingenjörutbildningen (som nominellt tar 4,5 och inte fem år som i flertalet andra europeiska länder). Rektorer och studentrepresentanter vid sju tekniska högskolor gjorde gemensam sak med Anders Narvinger, vd för Teknikföretagen, i ett kraftfullt ”nödrops” på DN Debatt (051117). ”Svenska civilingenjörer på väg att bli en utarmad avart” löd rubriken. Målet var att påverka utskottsbehandlingen av propositionen i riksdagen och få till stånd en förlängning av utbildningen. Det skulle kosta staten maximalt 240 miljoner kronor, inklusive ökade studiemedelskostnader, ”en försvinnande liten kostnad för Sverige jämfört med vad ett utanförskap skulle innebära”. Vi har helt enkelt inte råd att låta bli, menade undertecknarna och fick stöd av både Civilingenjörförbundet och riksdagspolitiker från fp, kd och mp (SvD 060202). Aktionen lyckades och riksdagen beslutade att förlänga civilingenjörutbildningen, som därmed får formell status av masterexamen.

En flergradig betygsskala?

Även om införande av en gemensam europeisk sjugradig betygsskala (s.k. ECTS-betyg) inte ingick i Bolognaöverenskommelsen, kom blotta tanken på flergradiga betyg att uppröra många i Sverige. Utbildningsministern hade redan i förväg sagt nej till att centralt införa en sjugradig betygsskala (SvD 050410) med motiveringen att fingradiga betygsskalor ”bryter mot svensk tradition” och ”kräver förändringar i

arbetssätt och organisation på lärosätena”. Varje läroanstalt får själv bestämma vilket betygssystem som skall tillämpas. Mot detta reagerade folkpartiets talesman, Jan Björklund, som ansåg att ”beslutet kommer att slå hårt mot svenska studenter, för den internationella anpassningen är viktig i vårt nya Europa”. Han fick stöd av Johan Skarendal (ordförande i Liberala studenter) men mothugg av Nina Gustafsson Åberg (vice ordförande i SFS) som hoppades ”att vi tillsammans kan slå ett slag för ett målrelaterat betygssystem som sätter kunskap och lärande i fokus”.

Rektorn för Stockholms universitet, Kåre Bremer, deklarerade direkt att arbetet med att utveckla det nya betygssystemet skulle fortsätta som planerat (och den nya betygsskalan kommer också att införas vid Stockholms universitet fr.o.m. hösten 2007). Debatten om betygen fortsatte på läroanstalterna och studenterna intog varierande positioner. Ett argument i diskussionen var att det svenska betygssystemet är målrelaterat medan det europeiska är relativt. ”För Sveriges del skulle det betyda en försämring och återgång till relativa betyg” skrev Per Måhl i GP (051121).⁸

Torbjörn Tenfält på DN tog temperaturen på betygsdebatten (051213) och gav en blandad bild av opinionsläget. De pedagogiska auktoriteterna på området var negativa. Professor Lars-Ove Dahlgren menade att jämförbarhet är en chimär och att studenterna får ett ”ytligt förhållningssätt till lärande” vid betygsättning i flera steg. ”Vårt system med godkänt och underkänt är bra och överlägset de flesta system jag känner till”, sa Dahlgren. De jurist- och ekonomstudenter, som Tenfält intervjuat, var mer tveksamma. Flera ville ha ett mer precist system och möjligheter att konkurrera på likvärdiga villkor på den europeiska arbetsmarknaden. ”Om du vill bli EU-jurist har den som anställer lättare att jämföra oss med andra sökande om vi har samma betygssystem som övriga Europa”, sa en student.

Debatten lär gå vidare och tillföras erfarenheter inte minst från det internationella studentutbytet.

Resurser för utvecklingsarbetet

Inte många debattinlägg under 2005/06 ifrågasatte Sveriges anslutning till Bologna-processen. ”Enigheten är stor bland lärare och studenter om att denna utveckling är både nödvändig och angelägen” skrev rektor och prorektor vid Uppsala universitet i sin Brännpunktsartikel i SvD (051013). Att den är ”ofrånkomlig” menade även Sverker Sörlin, då han på DN:s kultursida (050618) kommenterade den aktuella utvecklingen. Men det finns samtidigt en sund kärna i den kritik som ifrågasätter idén att universitetens uppgift blott och bart är att fungera om ekonomins motorer, skrev Sörlin, och syftade på de protester som blossat upp på andra håll i Europa.

I ytterligare några artiklar framfördes farhågor att den nya strukturen skulle begränsa friheten i den svenska högskoleutbildningen. Åsa Lindberg-Sand, pedagogikforskare i Lund, menade att Sverige riskerade att få en konservativ och låst examensstruktur (”just av det slag man i andra länder försöker komma ifrån genom Bolognaprocessen”) om kravet på fördjupning inom ett huvudämne för examen går igenom i riksdagsbehandlingen (vilket också skedde).⁹ Det skulle, menade hon, begränsa Sveriges förmåga att utveckla internationellt attraktiva masterexamina inom nya eller tvärdisciplinära kunskapsområden.” Tobias Harding, temadoktorand i Linköping, pekade på att Bolognaprocessen ger möjligheter att välja mellan olika universitets-ideologier, där den svenska varianten förhoppningsvis öppnar upp för en mångfald olika lösningar vid olika svenska universitet. ”Vi kan bara hoppas att

⁸ Det är dock tveksamt om det finns saklig grund för detta påstående. De bestämmelser för ECTS-betyg som hittills utfärdats vid svenska universitet och högskolor (t.ex. i Stockholm och Uppsala) säger uttryckligen att det är en målrelaterad betygsskala som skall tillämpas.

⁹ Alliansen och Miljöpartiet lyckades senare driva igenom fördjupningskravet i riksdagsbehandlingen av pro-positionen.

åtminstone några av dessa kommer att införa system som uppmuntrar bredd, ovanliga kombinationer och bred humanvetenskaplig bildning även för ickehumanister”.

Även om de flesta anslöt sig till idéerna så var det många som var oroliga för de otillräckliga resurserna för genomförandet av själva Bologna-processen. Universitetsläraren, SULF:s medlemsblad, hade tidigt (Nr 11/2005) slagit larm om resursbehovet och jämfört med situationen i våra grannländer. Rektorerne Sundqvist och Marcusson konstaterade också i sin Brännpunktsartikel att högskolorna både i Norge, Danmark och Finland tillförts nya resurser för arbetet medan man i Sverige tvingas ta dessa från undervisningen på grundnivån. Det var en av orsakerna till rubriken på artikeln: ”Sverige sämst i klassen?”.

Även om regeringen senare givit viss extra resurstilldelning för det som numera kallas ”2007 års högskolereform” (Pressmeddelande 060423) kan vi nog förutse nya diskussioner om urholkning av universitetsanslagen när effekterna av Bologna-processen blir kännbara i praktiken..

Studieavgifter – för och emot

Den internationella debatten om studieavgifter har pågått en längre tid. Sverige har hållit sig utanför med hänvisning till den grundläggande principen om avgiftsfri undervisning för alla studenter i högskolan. Internationaliseringen och studenternas ökade mobilitet har emellertid gjort att allt fler länder i vår omgivning infört studieavgifter, åtminstone för utomeuropeiska studenter. Före utbildningsministern, Thomas Östros, backade till slut under trycket och initierade en utredning om avgifter även i Sverige för studenter från länder utanför EU och EES samtidigt som han aviserade att ett förbud i högskolelagen mot studieavgifter i övrigt.

De flesta högskolerektorer hälsade omsvängningen med tillfredsställelse. På en SFS-enkät svarade majoriteten av landets rektorer att de ville ha möjlighet att ta betalt av utländska studenter, ett fåtal var för avgifter även för svenska studenter (DN 050417). Men det förutsätter att man har ett stipendiesystem för dem som inte klarar av kostnaderna, framhöll prorektor Lena Marcusson vid Uppsala universitet. Said Irandoust, rektor vid Högskolan i Borås, argumenterade för studieavgifter som ett led i internationaliseringen av svensk högre utbildning i UNT (050406): Han jämförde med andra länder och menade att svenska högskolor måste ges bättre förutsättningar att ta emot utländska studenter. ”Det är främst bättre incitament och en hållbar finansieringsstruktur som krävs. Dessa studenter har ofta en stark motivation att med framgång bedriva studier vid svenska lärosäten. De berikar vår högskolemiljö. Många av dem är intresserade av ämnen och kunskapsområden av stor strategisk vikt för det svenska arbetslivet. Det finns mycket som talar för att hela det svenska samhället vinner på en förändrad politik”, menade Irandoust, och pekade på att vi därigenom också kan hjälpa utvecklingsländerna att bygga upp den egna utbildningskapaciteten.

Studentopinionen var däremot starkt kritisk. Fart blev det på debatten om studieavgifter när Europeiska kommissionen i ett dokument inför Bergenmötet i maj 2005 talade sig varm för nya finansieringsformer, både externfinansiering från näringslivet och ökad privat finansiering av högskolestudier. Jämförelser framförallt med USA pekade mot att detta var nödvändigt för att lösa universitetens ekonomiska kris och expansionsmöjligheterna på sikt, menade kommissionen. SFS argumenterade, tvärt emot rektorerne, att avgifter skulle avskräcka utländska studenter att komma hit. De räknade ut att avgifterna maximalt skulle komma att dra in någon procent av statsanlagen till den grundläggande utbildningen. ”Om kommissionen studerade de länder som infört terminsavgifter skulle de se att statliga anslag till högre utbildning ofta minskar i takt med att intäkter från studenterna ökar, skrev SFS-ordföranden i GP (050515). S-studenterna uppmanade Pagrotsky att ”stå emot trycket från EU” vid Bergenmötet :”Vi accepterar inte att Europasamarbetet – ett samarbete som S-

studenter har stött helhjärtat i över 15 år – används som en murbräcka för att introducera något som står i bjärt kontrast till centrala rättvisepprinciper, skrev ledningen för S-studenterna (050507).

Allra mest orolig var man för att ett avgiftssystem för icke-EU/EES-studenter kunde bli inkörporten till en generell avgiftsbeläggning av högre studier i Sverige. ”Det kan ske med hänvisning till rättvisaspekter eller till att vi redan har avgifter och att universiteten behöver mer pengar samt att staten inte vill betala mer. I England gick utvecklingen snabbt”, skrev Leif Alsheimer på SvD Kultur (050426).

Något ställningstagande till studieavgifter blev det inte på Bergenmötet och debatten fortsatte här hemma. ”Det är hög tid att pröva avgiftshögskolor även i Sverige. Vi vid handelshögskolan i Jönköping vill vara fria att införa studentavgifter och själva få bestämma avgifternas storlek”, skrev högskolans vd professor Rolf A Lundin på DN Debatt (050623). Han såg förekomsten av betalande studenter mer som en garant för utbildningens kvalitet än som ett hot mot friheten. Sverige ligger i nuläget långt efter i den så kallade Bolognaprocessen och ett mer differentierat högskolesystem är en väg att stärka den europeiska dimensionen, menade Lundin. Han förordade varken generell avgiftsfrihet eller generellt avgiftstväång utan en mer differentierad approach. När IVA under våren 2006 presenterade delar av sitt projekt *Framtidens universitet* fanns studieavgifter med på förslagslistan, vilket ledde till nya protester från student--håll. Avgifter är uttryck för ett elitistiskt tänkande, menade studenterna.

Diskussionen om generella studieavgifter rullar alltså vidare. Däremot torde frågan om avgifter för utomeuropeiska studenter vara avförd från debatten efter att studieavgiftsutredningen lagt sina förslag i januari 2006.¹⁰ Märkligt nog diskuteras frågan om studieavgifter nästan alltid i ultimata termer, avgifter förutsätts gälla för alla eller ingen. DN:s huvudledare 20 januari 2006 var ett undantag. Ledaren hade rubriken ”Lura oss inte att studera” och handlade om avvägningen mellan statlig styrning och marknadsmekanismer i högskolesystemet. ”Politikerna skulle kunna beställa de utbildningsplatser de anser som nödvändiga från högskolan och erbjuda dem kostnadsfritt enligt antagningskriterier som fastslagits av de lokala lärosätena. Utöver dessa statligt finansierade utbildningsplatser skulle svenska högskolor och universitet kunna ta ut avgifter av alla som var villiga att bekosta sin utbildning själva.” Onek-ligen ett annorlunda grepp på avgiftsproblematiken.

KVALITET KONTRA KVANTITET

50-procentsmålet ifrågasatt

Debatten om den högre utbildningens kvalitet blev extra intensiv under 2005/06 då kvalitet ställdes mot kvantitet genom regeringens beslut att fortsätta utbyggnaden av högskolan med 50-procentmålet som främsta motiv. Kvalitetsdiskussionen har i och för sig pågått sedan början av 1990-talet och fått näring av Högskoleverkets utvärderingar men också av rapporterna om de allt sämre resultaten i gymnasieskolan.

”Kvalitet eller kvantitet? Var skall tyngdpunkten ligga? Det har blivit utbildningsdebattens nyckelfråga”, stod det i SvD:s ledare den 17 juni 2005, ett par dagar efter att regeringen presenterat propositionen *Ny värld – ny högskola*. Kvalitetsdebatten var då redan i gång efter Högskoleverkets samlade redovisning av det gångna årets utvärderingar där lärarutbildningen pekades där ut som särskilt problematisk vid sidan av utbildningen i främmande språk (se vidare nedan). GP kommenterade Högskoleverkets rapport på ledarsidan (050416) och menade att det nu var dags att byta spår –

¹⁰ 2006-01-30 överlämnade studietidsutredningen (U 2004:09) sina förslag som studieavgifter i högskolan till utbildnings- och kulturministern. Förslagen innebär att utbildningen på grundnivå och avancerad nivå för studenter utanför EES ska finansieras genom avgifter som fastställs på varje högskola. Avgifterna skall fastställas enligt principen full kostnadstäckning.

kvalitet framför kvantitet: ”När var tolfte högskoleutbildning inte håller godtagbar kvalitet är det en allvarlig larmsignal och ett svek mot studenterna”.

Propositionen Ny värld – ny högskola lanserades av utbildningsminister Leif Pagrot-sky i GP (050614) under parollen: Rekryteringen till universitet och högskola breddas. ”Ris och ros för nya högskolan” konstaterade DN samma dag och citerade företrädare för folkpartiet som menade att regeringen inte matchat ambitionerna att fler skall gå på universitetet med finansiering och kvalitet. SFS tyckte propositionen var bra men befarade att vissa förslag kunde förvärpa den sociala snedrekryteringen. Överraskningarna är få, konstaterade Ingrid Elam på DN Kulturdebatt (050615): ”Regeringen framstår som en spelare som satsat alla pengar på en vinnande häst och sedan inte vill släppa den ur spiltan. Der blir ingen champagne till den kusen.”

Femtioprocentmålet kom att bli huvudfrågan i den efterföljande debatten som började med att den borgerliga alliansen redan dagen efter (050616) presenterade sitt program för högre utbildning på DN Debatt. ”Kvaliteten i den högre utbildningen måste höjas. Först därefter kan utökningar av det totala antalet högskoleplatser bli aktuella”, skrev talesmännen för de fyra partierna. SvD ställde sig i en ledare (050617) bakom alliansens förslag och jämförde vänsterns och de borgerligas ideologi. Medan vänstern tänker i kvantitativa termer och på utbildning i fördelnings- och rättvisetermer så fokuserar de borgerliga på det kunskapsförmedlande uppdraget och på utvärdering av vad som verkligen händer i utbildningssystemet. ”Kunskaps-samhället Sverige skulle må bra av ett maktskifte”, var SvD:s slutsats. Även Karin Olsson, ledarskribent på Expressen (050617), välkomnade alliansens program. ”Någon gång längs vägen blev socialdemokraternas vision om den öppna högskolan till den urvattnade högskolan. Det gynnar ingen, allra minst dem av oss som har fått klara sig utan en professorsfarsa eller –morsa.” Propositionen sätter fortfarande kvantitet före kvalitet, menade Expressens ledarskribent. Correns ledarredaktion (050617) ansåg att alliansens utspel hade stora möjligheter att bli ett av borgerlighetens starkaste kort inför valet och skrev: ”Tankar om kvalitet och satsning på kunskaper appellerar till breda väljargrupper. Insikten om att det svenska svaret på globaliseringens utmaningar inte kan vara fortsatt flum växer. Det är hög tid för ett systemskifte”.

Några tunga inlägg i kvalitetsdebatten kom mot slutet av år 2005. Det började med att universitetskansler Sigbrit Franke skrev på DN Debatt (tillsammans med två rapport-författare) att såväl kvaliteten som den akademiska friheten i högskolan är hotad (051213). Det ekonomiska tvånget att hålla studentantalet uppe, och få tillräckligt många godkända, främjar inte kvalificerad undervisning och examination som är en förutsättning för att studenten skall kunna tillägna sig det kritiska tänkande som den akademiska friheten vilar på. ”Högskolans fokus riskerar att förskjutas från förmedling av kunskap till att hålla ekonomin uppe.” En orsak är dagens system för resurstilldelning till såväl forskning som grundutbildning, menade Franke.

Ett andra inlägg kom mitt i juletid (051227), även denna gång på DN Debatt, när LO:s ordförande Wanja Lundby-Wedin tillsammans med Metta Fjelkner, ordförande i Lärarnas Riksförbund, gick de till storms mot ett antal heliga kor i den förda utbildningspolitiken. I första hand riktade sig kritiken mot skolan: För få elever går ut grundskolan med godkända betyg och för få klarar gymnasieskolan. ”I stället för att utbilda akademiker till arbetslöshet bör vi satsa på gymnasiets yrkesförberedande program. Det måste finnas ett brett utbud också av eftergymnasiala yrkesutbildningar”, ansåg författarna, som också ifrågasatte regeringens 50-procentmål för rekryteringen till högskolan. ”För det första bör fokus ligga på att de som studerar inte bara skall påbörja sina studier utan också avsluta dem. Målet borde formuleras om till att 50 procent ska skaffa sig en eftergymnasial utbildning någon gång under arbetslivet och att 100 procent ska lyckas ta sig igenom gymnasieskolan”.

Reaktionerna uteblev inte. Björn Malmström på SvD skrev i en nyhetsartikel (051228) att en intern strid blossat upp inom socialdemokratin. Han konstaterade också att debattartikeln kommit till på initiativ från Lärarnas riksförbund och skjutit in en kil mellan de två stora lärarorganisationerna. Lärarförbundets ordförande ansåg det nämligen både ”rimligt och riktigt att ha kvar den höga ambitionen om att hälften skall gå vidare till högskolan”. Jan Björklund (fp) menade att han skulle kunna skriva under på det mesta som stod i DN-artikeln och hans partikollega Bengt Olsson skrev att ”fp:s utbildningspolitik vinner gehör i arbetarrörelsen” (Corren 060104). Nerikes Allehanda (051228) kommenterade också DN-artikeln och framhöll att kritiken var ett grundskott mot hela det tänkesätt som präglat gymnasieskolans utformning under de senaste tio åren.¹¹ ”Men kommer regeringen att lyssna på LO även denna gång?”, frågade ledarskribenten. I efterhand kan man nog konstatera att Wanja Lundby-Wedins artikel kom att spela stor roll för den fortsatta debatten och för regeringens beslut i juni 2006 att skjuta på 50-procentsmålet (se inledningen).

LO var dock inte ensam om att agera, både SACO och TCO gjorde utspel som berörde avvägningen mellan kvalitet och kvantitet i högskolan. TCO hade gjort en undersökning som visade att många studenter vill stanna kvar och ta jobb på sin studieort, även på de mindre orterna. Med detta som grund presenterade TCO sitt program för den högre utbildningen ”Utan högskolorna stannar Sverige”. Tillsammans med Lärarförbundet ställde man sig bakom en fortsatt utbyggnad av högskolan över hela landet. I en debattartikel i Aftonbladet (060427) föreslog Sture Nordh och Eva-Lis Preitz att 50-procentsmålet skulle formuleras ännu skarpare: ”Sätt mål för hur kvaliteten i utbildningssystemet skall säkerställas, från grundskola via gymnasium till högskola. Sätt också mål för hur många som skall ta examen. Det måste bli ekonomiskt möjligt för vuxna yrkesverksamma att återkommande fylla på med ny kunskap.” Det ekonomiska reformutrymmet borde användas såväl till fler högskoleplatser som till kvalitetssäkring, menade de två fackordförandena.

LO-ordföranden replikerade tillsammans med SACO:s ordförande Anna Ekström att de kände oro både för kvalitetsproblemen i utbildningen och för den stigande arbetslösheten bland unga akademiker, särskilt som den i stor utsträckning bestod av lång-tidsarbetslöshet. ”Visst ökar andelen som behöver högskoleutbildning, men inget tyder på någon framtida dramatisk ökning av andelen anställningar i samhället som kräver akademisk utbildning. Däremot riskerar vi arbetskraftsbrist inom flera yrken i industrin, byggbranschen och i sjukvården och äldreomsorgen. Därför är det viktigt att satsa på rätt utbildning.” Det handlar om att välja menade SACO och LO-ordförandena (AB 060515). Därmed hade en ny intressant konstellation uppstått på den fackliga sidan.

TCO:s utspel kommenterades naturligtvis i de stora morgontidningarna. ”Alla säger att Jeppe skall utbilda sig. Men varför skall han det? frågade DN (060428) och ställde ett antal frågor om effekterna av de senaste decenniernas enorma utbildnings-explosion. Det är viktigare att få svar på dessa frågor än att skyffla in fler studenter i högre utbildning, ansåg tidningens ledarredaktion. SvD vände sig mot att högskolan användes som arbetsmarknadspolitiskt instrument. ”Sverige behöver människor med kvalificerad utbildning om vi skall stå oss väl i konkurrensen med omvärlden. Men regeringen satsar på kvantitet i stället för kvalitet. Universiteten får inte bli en plats att gömma arbetslösheten på.” (SvD 060426).

Under trycket av opinionen och den förväntade ökningen av antalet ungdomar fattade alltså utbildningsministern beslutet att skjuta 50-procentsmålet på framtiden.

¹¹ Dagen efter Wanja-Lundby-Wedins artikel presenterade den borgerliga alliansen sitt skolpolitiska regeringsprogram som inte behandlas närmare i denna översikt. Det innehåller dock punkter av betydelse för rekryteringen till högskolan, som skärpta antagningskrav till högre utbildning, stopp för möjligheten att taktikvälja lättare kurser i gymnasiet mm.

Om det betyder att kvalitet sätts före kvantitet i högskolepolitiken återstår att se. Kanske är beslutet bara ett resultat av att man i regeringskansliet räknat på kostnaderna för att förverkliga 50-procentsmålet med de stora ungdomskullar som väntar de närmaste åren. Det underliggande antagandet, att det skulle finnas en oundviklig konflikt mellan kvantitet och kvalitet i högskolan ifrågasattes nästan aldrig i debatten. Ett undantag var Christoph Bargholtz och Inger Wistedt inlägg i GP (060418) som knöt an till den gamla diskussionen om urholkning av högskoleanslagen. De menade att kvalitet och kvantitet inte nödvändigtvis är varandra uteslutande storheter. "men om våra politiker bestämmer sig för vissa mål måste de också besluta om tillräckliga resurser". Som företrädare för SULF respektive Sveriges professorers förening framhöll de att "vi har hela tiden pekat på att de ambitiösa målen inte låter sig förenas med hög kvalitet utan att det kostar i form av ökad lärartid. De direkta utbildningskostnaderna per student blir högre i en mer spridd organisation, liksom med en större spridning i studenternas förkunskaper"...Av vilka skäl ska dagen ungdomar behöva hålla till godo med sämre kvalitet i utbildningen? Eller anser statsmakterna att kvalitetsaspekterna minskar i betydelse när rekryteringen breddas socialt, etniskt och geografiskt? I så fall bör det sägas rent ut", menade skribenterna.

Pengar och platser

Den högre utbildningens dimensionering är inte enbart en fråga om avvägning mellan kvalitet och kvantitet eller om behov och efterfrågan på högre utbildning. Den handlar också om hur stora resurser staten är beredd att satsa på högskolan. Det finns därför även en annan debatt att redovisa, som handlar om antalet platser i högskolan och resurserna för dessa. Den började mitt i sommaren 2005 då det ekonomiska utrymmet i statens budget plötsligt gjorde det möjligt för regeringen och samarbetspartierna att avsätta 175 miljoner kronor för att öka antalet högskoleplatser med 3 500 redan från och med hösten 2005. Beslutet presenterades på DN Debatt (050721) som ett politiskt utspel för tillväxt och social rättvisa i kontrast till de borgerligas mer återhållsamma linje. Reaktionen var given. Både SvD och DN replikerade med kända argument: "Satsa på kvaliteten i stället" (SvD 050722) respektive "Satsa pengarna på de platser som redan finns" (DN 050805). I praktiken skulle de få rätt - av praktiska skäl. De extra platserna kom delvis att frysa inne eftersom beskedet kom så sent, meddelade de ansvariga på flera högskolor, enligt DN.

Nästa utökning av platsantalet kom i budgetpropositionen i september 2005 med förslag om ytterligare 14 000 studieplatser under den kommande budgetperioden. Inte heller denna utökning skulle bli vad den lovade (DN 051021). Flera universitet och högskolor använde pengarna till att finansiera platser som redan fanns, en överproduktion under tidigare år, som högskolorna inte fått betalt för. "Ingenstans står att pengarna för de två kommande åren delvis skulle handla om finansiering i efterhand av platser som redan finns", sade Kåre Bremer vid Stockholms universitet i en kommentar till propositionen. "Regeringen vill få det att framstå som att 17 500 nya ungdomar får komma in på universitet och högskolor, men vi har ju redan släppt in en stor del av dessa. Planeringsdirektören vid Göteborgs universitet uttryckte sig tydligt, om än något drastiskt: "Vi satsar på att kvalitetssäkra den verksamhet vi redan har. I övrigt gör vi inte ett smaddevack". På utbildningsdepartementet tillbakavisade man anklagelsen att regeringen försökt dribbla med siffrorna.

Regeringens förslag att fortsätta utbyggnaden av högskolan blev en huvudfråga i den pressdebatt som pågick parallellt med riksdagsbehandlingen av budgetpropositionen under hösten 2005. Från socialdemokratiskt håll gick man ut i lokalpressen och beskrev i konkreta termer vad effekterna för den egna högskolan skulle bli av regeringens förslag jämfört med alliansens (bl.a. i NSD 051017, BT 051116, UNT 051116, Corren 051119). Och man fick naturligtvis svar, genomgående

på temat kvalitet och ökade resurser till den utbildning som redan pågick. När uppgifterna över antalet sökande till vårens utbildningar publicerades i slutet på året kom ytterligare ett argument med i diskussionen: det vikande sökandetrycket. Västerbottens-Kuriren skrev "Förhoppningsvis blir det vikande intresset för högskoleutbildning en tankeställare för utbildningsminister Leif Pagrotsky och den övriga regeringen. En tankeställare som leder till mindre fokus på kvantitet och mer fokus på kvalitet i den högre utbildningen."(VK 051205).

I regeringskansliet arbetade man dock vidare på expansionslinjen och presenterade en rapport om demografiutvecklingen och övergången till högskolan. Slutsatsen var att den kraftiga ökningen av antalet 20-åringar under de närmaste 5-10 åren ställer ökade krav på antalet högskoleplatser. "Vem kan försvara att eleverna födda 1990 ska få kraftigt sämre framtidchanser än deras äldre kamrater, kommenterade utbildningsministern (pressmeddelande 060204). Antalet högskoleplatser är en rättvisefråga mellan generationer, menade ministern, och flyttade fokus från kvalitet till rättvisa. Han fick svar i UNT (060320), där representanter för alliansen tillsammans med ordförande i SACO:s Studentråd och Civilingenjörförbundet kritiserade regeringen för att ha hakat upp sig vid kvantitativa planmål för högskolan: "Strategin för högre utbildning ska inte bara handla om antal platser utan även om resurser. Högskolan kan inte användas som dragspel för variationer i ungdomskullarna. Syftet må vara ädelt, men studenter och skattebetalare har rätt att kräva kvalitet i högskolan. Vi accepterar inte att ungdomar lockas in på utbildningar där kvaliteten inte håller måttet." Studentpolitikern Magdalena Streijffert (s) replikerade att det handlar om att göra Sverige internationellt konkurrenskraftigt. "Högskolan har nått en kritisk punkt" genmälde kritikerna och framhöll att "hela den obundna kår- och studentfackliga rörelsen vittnar om att den kritiska punkten nåtts för länge sedan" (UNT 060401)

Meningsutbytet kring pengar och platser slutade våren 2006 med dubbla budskap. Medan regeringen slog på trumman för fortsatta satsningar på högskolan i vårpropositionen varnade Högskoleverkets styrelse i en skapt formulerad skrivelse till regeringen för att lärosätenas dåliga finanser äventyrar regeringens examinationsmål och på sikt även rekryteringen av kvalificerade lärare. Antalet nybörjarplatser i både forskarutbildning och grundutbildning minskar och "det blir tydligare och tydligare att systemet är väldigt ansträngt" sade Sigbrit Franke enligt SvD (060418). Hon fick stöd både av SULF:s Göran Blomqvist och Kåre Bremer vid Stockholms universitet. David Samuelsson, planeringschef på utbildnings- och kulturdepartementet, delade däremot varken beskrivningen av situationen eller oron. Han hänvisade till de mål som regeringen satt upp och till de satsningar som gjorts i bl.a. forskningspropositionen. "Andra statliga sektorer skulle vara avundsjuka om de hade den här utvecklingen", sade Samuelsson enligt SvD. Så olika kan en och samma utveckling upplevas beroende på betraktarens perspektiv!

Sverige bäst?

Expansionen av den högre utbildningen är ett internationellt fenomen, likaså diskussionen om dess effekter för utbildningens kvalitet. Inte mycket av detta återspeglas dock i den svenska debatten, som ofta förs som om Sverige vore unikt i sina ambitioner att bredda rekryteringen. Varje år publicerar OECD en statistisk jämförelse mellan utbildningssystemen i medlemsländerna. Så skedde också 2005. Den ökade internationella konkurrensen på utbildningsområdet gör att rapporterna numera tilldrar sig stort intresse runt om i världen. De tre ministrarna i vårt svenska utbildnings- och kulturdepartement kommenterade 2005 års utgåva av Education at a Glance på DN Debatt (050913). De valde som väntat att lyfta fram fördelaktiga data för Sverige. Denna gång var det framförallt den höga kostnaden per färdig student som hölls fram som bevis på de statliga satsningarna på högskolan ("Bara Schweiz har dyrare studenter", löd rubriken).

Uppgifterna om de höga kostnaderna per student (som knappast kan ses enbart som en fördel) återkom senare i skilda sammanhang där sjunkande kvalitet och resursbrist diskuterades. Nicholas Tengelin, ordförande i Chalmers studentkår, diskuterade kvalitetsbristerna och resursläget i en debattartikel i Ny Teknik (050928). Han menade att Pagrotskys siffror visade fel eftersom där ingår studiestöd som varierar kraftigt inom OECD. ”Om man i stället tittar på mer rättvisande siffror, som visar hur mycket pengar som når Sveriges studenter i form av utbildning, hamnar vi under OECD-genomsnittet. Även medräknat vårt studiestödssystem visar siffrorna att anslagen per student minskat det senaste decenniet. Sätter vi index till 100 år 1995 hade det för Sveriges del sjunkit till 85 år 2002 medan det i Finland var oförändrat och i Danmark och Norge stigit till 129 respektive 119.”

OECD-statistiken kom att användas i en radiodebatt där utbildningsministern konfronterades med en universitetslärares pressade verklighet förmedlad av professor Kerstin Dahlbäck vid Stockholms universitet. Diskussionen refererades i pressen på ett för ministern mindre smickrande sätt. ”Utbildningsminister med verklighetsrädsla” skrev Carl Otto Werkelid på SvD Kultur (051218). Pagrotsky mötte, enligt Werkelid, professor Dahlbäcks verklighetsbeskrivning med statistik över Sveriges förträfflighet. ”Inte bara så att vi är världsbäst i hela Sverige, vi är världsbäst i hela Europa – nja, så gott som – och i inte så föraktliga avseenden är vi helt enkelt världsbäst i världen – njae, möjligen med undantag av Nya Zeeland. Vi är, visade det sig, världsbäst på att vara världsbäst.” Henrik Berggren refererade samma debatt på DN:s ledarsida (051215) och inledde med följande lilla betraktelse: ”Ni har det bra där bak i bilen, sade den skäggige. Ni har fått godis och snart gör vi kisspaus. - Det är varmt och trångt, svarade de små docenterna. Dessutom är kolorna torra och vi börjar må illa. Så lät svensk högskoledebatt i gårdagens morgonradio. Utbildningsminister Leif Pagrotsky sprutade aggregerad OECD-statistik medan akademiska lärare berättade om en pressad verklighet där tiden inte räcker till för att upprätthålla kvaliteten i undervisningen.”

Båda skribenterna konstaterade att kvalitetsdebatten i grunden handlar om den högre utbildningens beskurna frihet, hur högskolorna styrs och hur pengarna används. Berggren menade att högskolorna ”snällt underordnat sig den statliga styrningen i utbyte mot rätten att få kverulera över medelstilledningen”. Och därmed är vi över på nästa tema i högskoledebatten.

STATENS STYRNING OCH DEN AKADEMISKA FRIHETEN

Frågan om statens styrning av universitet och högskolor – och dess betydelse för den akademiska friheten – var framförallt ett ämne för den forskningspolitiska debatten under 2005/06 med inlägg av Bo Rothstein, Strömholm m.fl. (se Sandström 2006). Men frågan fanns även med som en underliggande problematik i många andra inlägg kring högskolan.

DN:s ledarredaktion gjorde tidigt ett principiellt inlägg, som berörde många av de frågor som senare dök upp i debatten, då man den 17 april 2005 presenterade en troslära (”katekes”) för vår tids högskolor och universitet. De tio budorden behandlade bl.a. högskolans självständighet gentemot politik, näringsliv och intressen i det civila samhället, strävan efter största möjliga kvalitet men även upprätthållande av kvaliteten när högskolan växer samt nödvändigheten av kraftsamling och prioritering på vissa områden. Katekesen innehöll också intressanta reflektioner kring de mer djupgående kunskapsmålen i högskolan, bl.a. följande: ”Högskolans uppgift är att utforska och förmedla kunskap om människans yttre och inre värld – allt annat är underordnat. Verksamheten måste följa de lagar som styr samhället och genomsyras av demokratiska grundvärderingar. Men högskolan har ingen särskild uppgift att göra samhället mer eller mindre rättvist, jämlikt, fritt eller rikt.” Och vidare: ”Högskolan

har en särskild uppgift att säkerställa mångfald i tankelivet. Den akademiska friheten riktar sig inte bara utåt utan förpliktigar också till tolerans och öppenhet inom högskolan.”

Den ökade politisering av högskolestyrelserna som skett gradvis efter socialdemokraternas återinträde vid makten 1994 har märkligt nog inte föranlett många inlägg, varken från rektorerna eller andra intressenter i högskolan. På den politiska nivån väcktes däremot frågan av Kristdemokraterna under vintern 2004 på basis av en undersökning av partitillhörigheten hos styrelser och högskoleledningar vid landets samtliga universitet och högskolor. Under 2005/06 fylldes debatten på med ytterligare inlägg. Statsvetaren Nils Elvander skrev en inlägg i UNT (051026) i anledning av rektorsvalet vid Uppsala universitet, där han menade att både universitetens rektorsval och regeringens inblandning i dessa var en fråga av allmänt intresse. ”Det handlar om universitetens autonomi och ytterst om forskningens frihet från politisk styrning och tendenser till opportunistisk anpassning till politiskt korrekta trender”, skrev Elvander. Han räknade upp ett antal aktuella exempel och menade att det är av största betydelse för Sveriges position och anseende som framstående forskningsnation att universitetens och högskolornas autonomi återupprättas med det snaraste. Vetenskapsjournalisten Maria Borelius jämförde med den pågående granskningen av styrelserna i näringslivet och även med hur man i Danmark agerat för att få förnyelse i universitetsvärlden. ”Så vågar en regering göra som tycker att medborgarnas framtid är viktigare än kompisarnas”, skrev hon i en kommentar i SvD (060202).

Högskolornas autonomi var också en viktig punkt i de alternativa programförklaringar som de borgerliga partierna lade fram. Frågan kom dessutom att aktualiseras i samband med statsbudgeten för 2006. Där annonserades en ny bestämmelse i högskolelagen som säger att universitet och högskolor skall främja inte bara social rättvisa, jämställdhet m.m. utan även *hållbar utveckling*. Detta fick SvD:s ledarredaktion att gå till attack mot politiseringen av högskoleväsendet. I grunden handlar det om synen på mångfald och frihet i samhället, skrev P J Anders Linder (051002). ”De som står bakom texten i propositionen anser att universiteten är ett redskap i överhetens tjänst, som ska leverera vad politiken beställer. Enligt ett annat synsätt är poängen med högre lärosäten snarare att där ställs frågor och formuleras tentativa svar, som prövas vidare; att arbetet betingas av respekten för kunskap och tankeskärpa snarare än av vad som är politiskt eller ekonomiskt gångbart.” I väntan på regeringsskifte skulle det inte vara ur vägen om universiteten själva drog en lans för sin frihet” menade Linder och riktade delvis udden mot universiteten själva.

Reaktion från fältet kom i ett skarpt debattinlägg på SvD Brännpunkt av rektor och prorektor för Uppsala universitet (051013). Deras kritik av den förda politiken var hård: ”Svensk högre utbildning och forskning lider av statlig toppstyrning, snåla forskningsanslag och avsaknad av framtidsversioner. När det gäller forskning och utbildning framstår onekligen Sverige som försiktigt, trögt och gammaldags i jämförelse med våra nordiska grannar”, skrev Bo Sundqvist och Lena Marcusson. Deras kritik grundades på en jämförelse med våra grannländer, som de menade förbereder sin högre utbildning och forskning för framtiden bättre än Sverige. ”Man satsar på universitetens självstyrande och oberoende. Man ger dem möjligheter till ny finansiering. Man visar en större tilltro till universitetens ledningar och ger dem större friheter.” Det kommer att ge resultat, menade Bo Sundqvist och Lena Marcusson.

Systemet för tilldelning av resurser är i dag statens viktigaste styrinstrument gentemot lärosätena. Det förslag till nytt resurstilldelningssystem som kom i juni 2005 blev trots detta inte föremål för någon större debatt i pressen, kanske beroende på att förslaget inte innebar några större förändringar i förhållande till nuläget annat än att högskolorna föreslås bli mindre beroende av studenttillströmningen på kort sikt. Universitetskansler Sigbrit Franke var dock inte nöjd. I det ovan nämnda

debattinlägget i december 2005 om den akademiska friheten pekade hon ut resurstilldelningen som en viktig orsak till att högskolorna inriktade sig mer på att få studenter än på att upprätthålla kvaliteten. Inte helt konsekvent, kan det synas, var att Franke ungefär samtidigt propagerade för en hårdare styrning av resursflödet till högskolorna (DN 051205). ”Regeringen bör ha en mer samordnande roll”, ansåg Franke. ”Det skulle ge den nationella nivån mer makt och anpassa utbildningsutbudet mer efter arbetsmarknadens behov.” Hon föreslog en modell där varje lärosäte förhandlar fram ett kontrakt med regeringen och får betalt för den utbildning det åtar sig att ordna de närmaste 3-4 åren. En sådan ordning skulle bidra till ”profilering, samverkan och koncentration” - de nya honnørsorden i högskoleplaneringen.

Det senare utspelet fick som väntat hård kritik av rektorerna vid landets högskolor. Janerik Gidlund, rektor vid Örebro universitet, tillbakavisade alla propåer om ökad centralisering. ”Vi fick vår autonomi just därför att man centralt inte klarade att dimensionera utbildningen i förhållande till arbetsmarknad och efterfrågan. Varför skulle man vara duktigare på central planering nu än tidigare?”, frågade Gidlund. Han hänvisade till den internationaliserade arbetsmarknaden och till genomslaget för studenternas fria val som bidrar till att höja kvaliteten i undervisningen. Kåre Bremer vid Stockholms universitet avvisade också förslaget: ”Ett sådant centralstyrt system havererade på 70-talet. Låt oss slippa det igen”, replikerade han på DN:s debattsida: ”Framtidens arbetsmarknad är i hög grad en produkt av studenternas egna val och ambitioner. Deras fria val är inget problem, som Sigbrit Franke skriver, utan en förutsättning för en sund samhällsutveckling”.

RÄTTVISARE ANTAGNING

Kvotering = diskriminering?

Antagningen till högskolan leder alltid till stora rubriker – på nyhetssidorna – antingen det handlar om resultaten av den senaste antagningsomgången, ändringar av reglerna eller oförutsedda och oönskade effekter, ofta med krav på justeringar. Ett aktuellt exempel är lottningen bland sökande med maximala betygspoäng till eftertraktade utbildningar. Debattinlägg som diskuterar antagningssystemet från principiella utgångspunkter förekommer däremot inte särskilt ofta. Debatten 2005/06 ger dock exempel på alla typerna av inlägg.

Våren 2005 dök det upp en ny befarad ”orättvisa” i systemet: sökande med betyg från friskolor visade sig ha högre betyg i genomsnitt än sökande från vanliga skolor.¹² Utbildningsministern varnade på DN Debatt (050423) för att ökad användning av antagningsprov kunde bli följderna. ”Vi kan inte ha ett system där elever från vissa skolor går före i kön till högskolan genom att de får orättvist höga betyg”, skev ministern. På UNT (050420) frågade man sig om det verkligen är en sådan överraskning att friskoleelever generellt har högre betyg. ”De startas ju ofta utifrån en idé om hur undervisningen skall bedrivas, vilket givetvis engagerar lärare, elever och föräldrar.” Dessutom talar allt för att det krävs större arbetsinsats för att få höga betyg i en sådan skola, inte tvärtom. Den forskare vars resultat användes som argument i sammanhanget var olycklig över att hennes doktorsavhandling tolkats som om friskoleelever inte var förtjänta av sina höga betyg. Vanlig betygsstatistik visar att de presterar bättre på de nationella proven. ”Dessa enkla fakta kunde Leif Pagrotsky om inte själv så lätt ha låtit en medarbetare kontrollera innan han hängde upp sin bredsida mot friskolor, tyckte Maria Abrahamsson (SvD 050426). Ministerns artikel på DN Debatt får betraktas mer som ett politiskt utspel mot friskolorna än som ett inlägg i antagningsfrågan.

¹² Grunden för detta var en doktorsavhandling av Christina Wikström vid Umeå universitet.

En ordentlig principdebatt om antagningsreglerna blossade emellertid upp efter beslutet att kvotera in sökande med utlandsfödda föräldrar till juristlinjen i Uppsala hösten 2003. Högskolorna fick då rätt att använda egna urvalsprinciper till tio procent av utbildningsplatserna, i första hand för att bredda den sociala rekryteringen till högskolan. Några svenska studenter som trots högre betyg inte kommit in på utbildningen i Uppsala stämde universitetet. Detta satte igång en rättslig process som ännu inte är helt avslutad.¹³ Debatten om den etniska kvoteringen kulminerade under hösten 2005 då Svea hovrätt slutligen fällde Uppsala universitet för olaga etnisk diskriminering. Liknande situation uppstod vid några andra lärosäten som kvoterat med hänsyn till kön till vissa vårdutbildningar. Det fick Gunnar Strömmer och Clarence Crafoord vid Centrum för rättvisa (som drev frågan om skadestånd) att på DN Debatt (051107) hävda ”att den grundläggande moraliska invändningen mot denna sorts kvotering är att det offentliga härigenom överger principen om individuell rättvisa till förmån för principen om rättvisa för grupper”.

I pressdebatten stod två linjer mot varandra, en för och en mot positiv särbehandling. Båda sidor använde rättvisa som argument, fast på olika sätt. De som agerade till försvar för positiv särbehandling var framförallt SFS och Centrum mot rasism, som ansåg att det måste till banbrytande åtgärder för att komma till rätta med de institutionella och strukturella hinder som drabbar bl.a. kvinnor och individer med invandrarbakgrund. ”Att privilegierade grupper tvingas dela med sig är inte diskriminering”, skrev de i GP (051116). Svea hovrätts dom visar hur en lagstiftning som är tänkt att skydda utsatta kan användas för att stärka en redan gynnad grupps ställning, menade Thomas Smedberg ordförande i SFS, och hävdade att domslutet var ett hinder i arbetet mot rasism (Corren 060109).

Aktörer på linjen mot positiv särbehandling var framförallt Gunnar Strömmer vid Centrum för rättvisa och Luciano Astudillo, riksdagsledamot för (s). Deras huvudargument mot kvotering var att man borde ta itu med problemets rot – grund- och gymnasie-skolan – inte börja trixa med urvalsreglerna till högskolan. Att bekämpa en sorts diskriminering med en annan gör bara situationen värre. ”Vi får mer diskriminering, inte mindre.”(GP 051123) Flertalet ledarredaktioner (även Aftonbladets och Expressens) fördömde bruket av kvotering i termer som ”diskriminering” eller ”återvändsgränd”.

UNT skrev att motståndet mot kvotering handlar om en av vårt samhälles mest grundläggande principer: Allas rätt till likabehandling. ”De flesta av oss vill ändå, när det kommer till kritan, inte bli sedda och bedömda varifrån våra föräldrar kommer eller utifrån vilket kön vi råkat få, utan för vilka vi är och vad vi kan”(051222). Ett inlägg i samma tidning senare under våren av Stoika Lakic (fp) exemplifierade detta argument. Hon förordade kvotering till tingsmeriteringen i stället för till utbildningen av jurister. Det senare riskerar att försämra chansen till framtida anställning medan kvotering till tingsmeritering skulle kunna få fler med utländsk bakgrund att söka till juristutbildningen och komma in på normala meriter, menade Lakic: ”Invandrare vill ingå i samhällets strukturer som alla andra. Vi måste integreras i stället för kvoteras!”(060422).

I DN skrev Johannes Åman, när domslutet fallit (051222), att huvudproblemet med kvotering är att särbehandling används som vapen mot särbehandling. ”Att orättvisor begås mot personer som tillhör en statistisk sett gynnad majoritet gör inte gamla orättvisor mot dem som tillhör minoriteter mindre. Det enda som händer är att nya orättvisor läggs till dem som redan begåtts – och denna gång med statsmakten som direkt ansvarig.”

¹³ Enligt uppgift har Högsta domstolen bestämt sig för att pröva ärendet i fråga.

De principer för nya antagningsregler som riksdagen antog i februari 2006 innehöll ett direkt förbud mot kvotering i betydelsen att vissa platser reserveras för sökande från en viss grupp eller med en viss bakgrund. Kvoteringsfrågan avfördes därmed från agendan för den här gången. Regeringens beslut helt nyligen att lösa problemet med konkurrenskomplettering i Komvux genom en särskild kvot för sökande som kompletterat sina gymnasiebetyg visar samtidigt hur svårt det är att undvika kvotering så länge målet är att nå jämlikhet mellan grupper.

Nygamla antagningsmetoder

Förslag till förändringar i högskolans antagningsregler ingick som en del i propositionen Ny värld – ny högskola. Bit för bit portionerades innehållet ut i dagspressen dagarna innan propositionen lades på riksdagens bord. Ambitionen att komma till rätta med urvalsproblemen till hårdspärrade utbildningar välkomnades av de flesta. ”Att premiera kunskap och flit och minska betydelsen av slump och taktik är rätt”, skrev exempelvis Västerbottens-Kuriren (050615). Särskilt positiv var responsen på förslaget att införa särskilda meritämnen, dvs. ge matematik och språk högre poäng vid urvalet och därmed locka fler att läsa dessa kurser i gymnasiet. ”Ansatsen är god. Kunskap skall belönas”, skrev Johanna Stier på Sydsvenskan (050614) och fortsatte: ”Men förslaget kan ändå inte betraktas som något annat än vad det är: ett underkännande av den gymnasieskola som socialdemokraterna själva skapat”. Hela förslaget, menade hon, var symptomatiskt för den socialdemokratiska skolpolitiken. ”Det tas lite här och lite där. Allt är beroende av vad som passar för tillfället. Inte undra på att det blir ryckigt och nyckfullt.”

Men delar av antagningsreformen väckte opposition, bl.a. förslaget att slopa 25:4-regeln. ”Det går rakt i motsatt riktning mot målet om ett livslångt lärande och motverkar breddad rekrytering till högskolan”, sade SFS-ordföranden Tobias Smedberg i SvD (050611). De politiska turerna som sedan följde blev många och invecklade när både regeringen och Miljöpartiet ändrade ståndpunkt under resans gång, men det slutade med att riksdagsmajoriteten beslöt att behålla 25:4-kvoten.

Ett annat förslag i propositionen, som upprörde många, var att det inte skulle krävas godkända slutbetyg i svenska och engelska för att bli behörig för högskolestudier. Det är inget onödigt hinder utan nödvändigt, annars lurar man dem som tror sig kvalificerade men som sedan slås ut, menade Corren (050615). Förkunskapskraven för antagning till högre studier har nära koppling till kvalitetsdebatten och när den borgerliga alliansen dagen efter propositionen publicerade sitt program för den högre utbildningen var kravet på högre förkunskaper en av huvudpunkterna. Förutom godkända betyg i svenska och engelska föreslog de att betyg i ytterligare ett språk skulle krävas på de flesta högskoleutbildningar. Håkan Boström på Sydsvenskan menade att de borgerliga härmed gjorde sig skyldiga till samma politiska klåfingrighet som regeringen. ”Politikerna bör hålla sig borta från att detaljreglera universiteten. Förkunskapskraven avgörs bäst av dem som dagligen möter studenterna i sin undervisning”(SDS 050727).

Därmed tangerade han det som kanske är det största problemet med det svenska antagningssystemet: enhetligheten och centralstyrningen. Henrik Berggren på DN berörde detta problem i sin kommentar till propositionen (050615), där han konstaterade att betygens värde som urvalsinstrument minskar. Han argumenterade för mer pluralism och lokalt ansvar för antagningen. Men om betyg som har satts under flera års bedömning ersätts med ett prov på ett par timmar har ingenting vunnits, menade Berggren. ”Därför är det viktigt att högskolor och universitet kombinerar flera urvalsinstrument – som naturligtvis också måste vara omsorgsfullt utformade och genomtänkta.” Susanna Popova gjorde också ett principiellt inlägg i antagningsfrågan, där hon konstaterade att betygen inte längre mäter det som universiteten behö-

ver veta. ”Så ta fram antagningstesterna, dyra men lönsamma i längden. Och det är bara universiteten som kan se till att de införs, skrev Popova (SvD 060110).

Regeringen hade dock utelämnat en känslig fråga i propositionen, nämligen rätten att i efterhand tentera upp gymnasiebetygen för att komma in på en spärrad utbildning, s.k. konkurrenskomplettering.¹⁴ Först midsommaren 2006 fattade regeringen beslut om de nya ändringarna, som bl.a. innebär begränsning av möjligheten att via studier i Komvux ”gå före” i kön till universitet och högskolor. Vi har eftersträvat rättvisare, tydligare och förenklade regler som signalerar att goda kunskaper lönar sig, skrev Leif Pagrotsky och Lena Hallengren på DN Debatt (060621). ”Det viktigaste skälet är att ge gymnasieeleverna en mycket tydlig signal om att arbetsinsatsen och studie-resultaten under gymnasietiden har avgörande betydelse”, menade ministrarna och räknade upp en rad argument för beslutet att ”stoppa komvux som gräddfil till högskolan”. Det handlade både om att förbättra studiemiljön i gymnasieskolan, öka den sociala rättvisan och minska slöseriet med tid och pengar för kompletteringsstudier som inte visat sig ge bättre möjligheter att klara studierna i högskolan. På flera punkter var det argument som tidigare förts fram av oppositionen men lösningen var en typisk fortsättning på den gällande antagningsideologin: separata kvotgrupper och centrala regler för att åstadkomma större ”rättvisa”. Ett fall framåt, tyckte ändå DN:s ledarredaktion. ”Alldeles säkert kommer fiffiga studerande att hitta vägar att även komma runt detta system. Men det torde bli svårare. Och billigare för statskassan”, stod det i tidningens huvudledare 060622.”

Några reaktioner på de senaste turerna i antagningsfrågan föreligger inte i skrivande stund. Tidigare erfarenheter talar dock för att det inte dröjer länge förrän de nya reglerna visar sig medföra problem, som i sin tur orsakar nya vågor i den eviga debatten om antagningsreglerna till högskolan.

KRIS I LÄRAR- OCH SPRÅKUTBILDNINGARNA

Kritik av nya lärarutbildningen

I april 2005 var debatten om den nya lärarutbildningen i full gång. Högskoleverket hade redovisat en mycket kritisk utvärdering, den första efter genomförandet av den senaste lärarutbildningsreformen 2001. Frågan var känslig eftersom reformen kan betraktas som kulmen på det senaste decenniets socialdemokratiska skolpolitik. Debatten fick därför en upptakt som gick utöver det vanliga. Utbildningsministern föregick publiceringen av utvärderingen med ett inlägg på DN Debatt (050319) där han förespråkade höjda krav och mindre frihet i valen av kurser, en reträtt från tidigare ståndpunkter. Han föranstaltade om skärpta examenskrav i lärarutbildningen, bl.a. fördjupade kunskaper om läs-, skriv- och matematikkunskaper. Sten Tolgfors (m) ansåg att det var ”en omvändelse under galgen” och att regeringens åtgärder var en kopia av tidigare moderatförslag. ”Regeringen saknar trovärdighet. De bedriver karbonpapperspolitik”, sade Tolgfors (SvD 050524).

De gamla politiska motsättningarna kring lärarutbildningen blossade upp. Folkpartiet föreslog (DN 050320) att utbildningen av lärare skulle integreras med den ämnesvisa utbildningen vid universiteten och att Lärarhögskolan i Stockholm skulle avvecklas som eget lärosäte. Lärarfacken slöt upp bakom huvuddragen i kritiken och menade att regeringen inte tagit varningssignalerna på allvar. Det s.k. lärarutbildningskonventet gick däremot till försvar för den reformerade lärarutbildningen med något ovanliga metoder. I slutet av mars lät konventet publicera en annons(!) i DN med rubriken: ”Ensidig debatt riskerar sänka lärarutbildningens status och kvalitet”.

¹⁴ Rätten till konkurrenskomplettering infördes då betygen i gymnasieskolan blev målrelaterade och har utnyttjats av allt fler sökande till de mest eftertraktade utbildningarna, framförallt av barn till högre tjänstemän och akademiker, enligt en studie från pedagogiska institutionen i Göteborg.

Annonsen var undertecknad av fyra representanter för konventet. Får man använda utbildningsanslagen för att argumentera i pressen för sin åsikt i en utbildningspolitisk fråga? undrade många. Den frågan dog dock hastigt ut till förmån för själva sakfrågan om lärarutbildningens kvalitet som fortsatte att diskuteras under hela det följande året.

Debatten var inte enbart partipolitisk, det gjordes också ett flertal inlägg av lärare och studenter, som beskrev de bristande kunskaperna hos dagens lärarstudenter. Emma Eriksson, student vid Lärarhögskolan i Stockholm, skrev på SvD Brännpunkt (050331) att hon under sina tre och ett halvt år på högskolan mött ett skrämmande stort antal svenskspråkiga lärarstudenter som inte kan uttrycka sig i skrift men ändå siktar på lärarposter i skolans lägre åldrar med skrivinläring som centralt område. ”Det är inte studentkamrater jag egentligen vill kritisera utan Lärarhögskolan som med sina låga antagningskrav accepterar dessa sökande”, menade Emma och föreslog någon form av antagningsprov. Hon ansåg att utbildningen borde professionaliseras och kraven på de sökande höjas. Detsamma tyckte Johan Lundberg, litteraturkritiker i SvD, som i ett inlägg på Kultursidorna (050405) citerade ur uppsatsarbeten som visade att blivande svensklärare inte själva behärskar språket. Lundberg efterlyste en mer offensivt språkvärnande attityd från svenskinstitutionernas sida. Han fick svar (050422) av Kristina Danielsson, studierektor för lärarutbildningen vid institutionen för nordiska språk i Stockholm, som menade att det krävs en stor arbetsinsats och följaktligen mer resurser om man vill ta frågan om språkfärdighet på allvar.

En annan infallsvinkel på lärarutbildningens kris hade ledningen vid Högskolan i Borås, som menade att det handlade om ett systemfel (BT 050419). ”Vi har i Sverige en lång historia av försök till politisk styrning av lärarutbildningen som inte varit särskilt framgångsrik. Till problembilden hör den politiska ombytligheten med ständigt nya åtgärdsprogram som följt. Det har fört in lärarutbildningen i en återvändsgränd.” Det behövs radikalare grepp än att ännu en gång göra en serie politiska justeringar av lärarutbildningens innehåll, menade Boråsrektorerna. Som företrädare för ett blivande professionsuniversitet argumenterade de för att låta lärosätena få bygga upp en ny lärarutbildning ”i samverkan med de professionella, det vill säga den personal som är verksam i skolan”.

Även Höskoleverkets utvärdering av specialpedagogutbildningen kom på kollision med den rådande skolideologin. Utvärderingen visade på flera brister men det allvarligaste var, enligt universitetskanslern och projektledaren, att samtliga utbildningar valt att gå ifrån huvudmålet i examensordningen – det aktiva arbetet med elever i behov av särskilt stöd - till förmån för den nya specialpedagogrollen som utredande och rådgivande gentemot skolledning och lärare. Det förutsätter förändringar i den allmänna lärarutbildningen som skulle gå ut över ämnesfördjupning och pedagogik, ansåg universitetskanslern, och hänvisade till bristande kunskapsunderlag för idén om rollen som specialpedagog (SvD Brännpunkt 060330). I en replik (060423) kallade tre lärare i specialpedagogik detta för att Höskoleverket förordade exkludering: ”När skolan utifrån en politisk reform är på väg att ta ett viktigt steg i riktning mot inkludering, propagerar verket för en lärarutbildning som ofelbart leder till ökad exkludering”, skrev de tre professorerna/lärarna vid LHS. Inlägget var i sig ett exempel på den politisering av lärarutbildningen som Boråsrektorerna vänt sig emot.¹⁵

En svaghet i lärarutbildningen, som påtalades i Höskoleverkets utvärdering, var den bristande kopplingen till forskning och kunskapsutveckling av relevans för yrkesutövningen. Det var också utgångspunkten för ett inlägg på DN Debatt (050613) av moderatledningen tillsammans med lärarfackens ordförande. De sade sig vara öve-

¹⁵ Den politiska debatten om behovet av speciallärare torde fortsätta sedan moderaterna på DN Debatt (060717) presenterat ett sexpunktsprogram för ökad måluppfyllelse i skolan där satsningen på en ny speciallärarutbildning utgör ett viktigt inslag.

rens om såväl problembild som åtgärder och föreslog bl.a. en fördubbling av anslagen till den skolrelevanta forskningen och en miljard kronor för den akademiska fortbildningen av lärare. Ett argument var jämförelsen med förhållandena på vårdområdet. I artikeln nämndes inget om den utredning i ärendet som just lagts fram.¹⁶ Den innehöll förslag om ett antal rättsliga och organisatoriska åtgärder i syfte att stimulera kunskapsbildningen om skola och undervisning och närma denna till den pedagogiska yrkespraktiken. ”Jag känner oro när jag ser hur mycket som produceras men som inte tas till vara”, sade utredningsmannen och tidigare skolverkschefen Mats Ekholm enligt DN (050523). För att lärarna skall känna motivation att söka ny kunskap föreslog Ekholm en nivågradering av alla lärare: behöriga, kvalificerade och högt kvalificerade där inte bara lärarskicklighet utan även engagemang i pedagogiskt utvecklingsarbete skulle vara utslagsgivande och ge lönekonsekvenser. Professor Olle Häggström, sågade utredningen med fotknölnarna (VK 050604), men i övrigt blev det inte många kommentarer till förslagen. Intresset riktades i stället mot idén om lärarlegitimation som dök upp ungefär samtidigt.

Något avslut på debatten om lärarutbildningens kvalitet blev det inte. Frågan ligger i stället högt på den politiska dagordningen inför valet i september 2006. Den är med i Alliansens utbildningspolitiska programförklaringar och ligger bakom flera av regeringens åtgärder på utbildningsområdet. Den 13 mars 2006 skrev ordförandena i de båda lärarfacken på SvD Brännpunkt att det skett en markant förbättring när det gäller studenternas åsikter om lärarutbildningen. Men fortfarande kvarstår brister, menade Fjelkner och Preisz, och pekade på att studenternas kritik till största delen riktar sig mot det s.k. allmänna utbildningsområdet i lärarutbildningen, inte ämnes-studierna. De såg fram emot en eventuell auktorisation för lärare som ett sätt att kvalitetssäkra yrket och öka förtroendet från elever, föräldrar och samhället i övrigt.

Den speciella situationen i Stockholm och förslaget att slå ihop lärarhögskolan med Stockholms universitet har diskuterats vidare i en intern utredning, den s.k. Regina-utredningen, under våren 2006. När det kom till beslut i de båda lärosätenas styrelser visade det sig att oppositionen från personalen på LHS var så stark att styrelsen tvingades gå på linjen att fortsätta utreda frågan. På Stockholms universitet var man däremot positiv till förslaget. En bekymrad Kåre Bremer hotade då enligt SvD (060502) med att starta en egen lärarutbildning¹⁷. ”Vi är fullt kompetenta att sköta det och då skulle studenterna få en dubbel examen; lärarexamen och masterexamen”, menade Bremer. Ingrid Carlgren, tillträdande rektor på LHS, deklarerade att hon inte ville se en sammanslagning av de båda lärosätena i dag, däremot gärna ett fördjupat samarbete. Förhandlingarna mellan de båda rektorerna fortsätter, enligt Kåre Bremers blogg (060520).

Språkutbildningens kris

Under 2005/06 pågick en livlig debatt om högskoleutbildningen i svenska och främmande språk. Här fanns kopplingar till skolan och lärarutbildningen på minst två sätt. Dels är utbildningen i gymnasieskolan en orsak till studenternas allt sämre förkunskaper (och intresse) för fortsatta språkstudier. Dels har den nya integrerade lärarutbildningen minskat elevunderlaget för språkinstitutionerna vid universiteten, vilket gjort det svårt hålla uppe undervisningsvolymen och därmed kvaliteten i språkundervisningen.

Ann-Sofie Ohlander, professor i historia vid Örebro universitet, tog först till orda på SvD Kultur (050407). Hon skrev att Sverige vid internationell jämförelse är ensamt om att nedmontera språkutbildningen och att den utarmning som detta medför

¹⁶ Att fånga kunnandet om lärande och undervisning. Om villkoren för skolledare och lärare att ta del av systematiskt framtagen kunskap om utbildningsverksamhet. Ds 2005:16.

¹⁷ Uttalandet avsåg inte alla inriktningar inom den sammanhållna lärarutbildningen, exempelvis inte förskollärarutbildningen.

är kännbar, inte minst inom forskarvärlden. ”Lösningen på problemet borde vara enkel. Om språkundervisningen vid svenska universitet och högskolor får samma resurser som exempelvis teknik och medicin lär nog inte studenterna låta vänta på sig”, menade Ohlander som poängterade att språkstudier kräver färdighetsträning som inte ryms i nuvarande sex undervisningstimmar i veckan.

Södertörns högskola tvingades av ekonomiska skäl och efter häftig intern debatt att avveckla undervisningen i alla främmande språk utom engelska. Undervisningen skulle i stället skötas av inlånade lärare från Stockholms universitet. Ebba Witt-Brattström kritiserade rektorn för att agera ”regeringens torped” (DN 050618). Hon ansåg beslutet vara ett effektivt grundskott mot högskolans Östersjö- och Östeuropaprofil och sa adjö till ”drömmen om ett universitet med mångvetenskaplig, mångkulturell och medborgerlig utbildningsprofil”. Rektor Ingela Josefson höll med om att språkförlusten på Södertörn var oroväckande, men för att det skulle vara möjligt att behålla dem behövdes statligt stöd särskilt riktat mot språkmiljöerna och något sådant finns inte (DN 050622). Den 31 augusti 2005 meddelade SvD nyheten att Södertörns högskola slutar med sin undervisning i franska, spanska, tyska, polska och ryska.

En annan utgångspunkt för språkdebatten var en bok författad av professorn i spanska vid universitetet i Lund, Inger Enqvist.¹⁸ Den gav en dyster bild av läget. Författaren kommenterade själv vid några tillfällen sin bok, som byggde på intervjuer med närmare 60 universitetslärare i Sverige. I Expressen-Kvällsposten (050530) gav hon en rad exempel på sjunkande förkunskaper och på den attitydförändring som skett bland studenter som läser språk på universitetsnivå: De ser lärarna som servicepersonal och förväntar sig minsta möjliga ansträngning (exempelvis att läsa litteraturen i svensk översättning!), skrev Enqvist. ”Problemet är att det inte går att ge utbildning, kommunikativ färdighet och kritiskt tänkande till någon. Man måste själv arbeta sig fram till de här färdigheterna. Och vägen kan vara både lång och krokig.. Erkänner vi inte det här, utsätter vi oss för en kulturell fara”. I en kommentar i SvD (050927) i anledning av EU:s språkdag konstaterade hon att Sverige förmodligen hade en av världens bästa språkutbildningar vid början av 1970-talet, men att villkoren försämrats successivt sedan ett trettiotal år.

Inger Enqvist fick stöd i sin kritik från flera håll, i första hand av professorer och lärare i moderna språk vid andra lärosäten. Senare på året kom också en undersökning från Skolverket som bekräftade bilden av sjunkande förkunskaper. Av 1600 tillfrågade högskolelärare svarade över hälften att unga studenter i dag är sämre förberedda för studierna än för fem till tio år sedan, framförallt när det gäller förmågorna att analysera, skriva och läsa (SvD 051201). ”Må dåliga skolnyheter ge bättre resultat” skrev DN på ledarsidan samma dag och hoppades att larmrapporterna med tiden skulle leda till förbättringar.

Språkdebatten handlade inte bara om utbildningen i främmande språk utan också om utbildningen i svenska språket och litteraturen på högskolenivå. Högskoleverket hade upptäckt stora brister vid fyra lärosäten vid sin utvärdering av litteraturvetenskapen, bl.a. i kurser som gavs på distans. Hög kvaliteten eller lägg ner, var Pagrotskys kommentar i DN (060324). Det är inte vårt uppdrag att utvärdera svenskläraryt utbildningen, skrev utvärderingsgruppen, men vi är starkt bekymrade över risken att ämneskunskaperna inom denna uttunnas. ”Kulturavet runt på åtta veckor” rubricerade SvD sin krönika (060326), som byggde på uppgiften att man kan få ut examen som gymnasielärare med åtta veckors litteraturvetenskap och 19 veckors svenskstudier i bagaget. Artikelförfattaren jämförde med de växande utbildningsambitionerna internationellt och menade att globaliseringen kräver ökat fokus på studier och förkovran. ”Lite sitter man på två stolar”, menade Inger Löfgren,

¹⁸ Trängd mellan politik och pedagogik. Svensk språkutbildning efter 1990.

magisterstudent i Uppsala: ”Ämnet bytte namn från litteraturhistoria till litteraturvetenskap, men hur mycket av det har verkligen förändrats? Vi får inte den litteraturhistoriska bildningen, men heller inte något riktigt nytt.”(DN 060329)

Professor Torsten Pettersson, Uppsala, menade att debatten inte fångade kärnfrågan: ”Att studenterna har dåliga förkunskaper återspeglar snarast skolans kris och att fyra små litteraturenheter har äventyrat sin examensrätt blottlägger en regionalpolitik som orimligt tunnar ut universitetens resurser. Kärnfrågan handlar om litteraturens nya roll och litteraturvetenskapens reaktion på den. Litteraturvetenskapen har av hävd lärt ut klassiker, bakgrundskunskaper och avancerad läsarkompetens. Det gäller att kombinera detta med större internationell utblick och modern kulturrelevans. Endast då kan litteraturvetenskapen försvara sin ställning som ett humanistiskt nyckelämne som attraherar de bästa studenterna och spelar en expansiv roll i kulturen”. (DN 060410) Författaren och professorn Lars Gustafsson gav sig också in i debatten. Han jämförde med sitt University of Texas i Austin där undervisning och forskning i litteratur bedrivs inom språkämnen och förordade ökat samarbete mellan ämnet litteraturvetenskap och de främmande språken. ”Den svenska litteraturvetenskapen sjuka ligger, tror jag, varken hos studenter eller gymnasielärare. Den består i att man smetat ut ett redan i starten luddigt prestigeämnes resurser över en rad alldeles för kraftlösa provinsuniversitet. Skall det bli allvar av behövs det koncentration”, skrev Lars Gustafsson och anslöt sig därmed till huvudfåran i den akademiska kritiken.

Under 2005 pågick även en debatt om svenska språkets ställning i samhället med utgångspunkt i regeringens proposition *Bästa språket - en samlad svensk språkpolitik* (Prop. 2005/06:2). Den diskussionen går långt utöver ämnet för den här uppsatsen men berör användningen av svenska språket inom högre utbildning och forskning. Problemet är framförallt engelskans ”hot” mot svenskan som vetenskapligt kommunikationsmedel. I propositionen stod att ”en parallell användning av svenska och engelska samt andra språk inom forskning och forskarutbildning bör eftersträvas” Matematikprofessorn Christer Kiselman m.fl. skrev på DN Debatt (050617) att engelskan fått en så stark dominans inom teknik och naturvetenskap att studenterna inte ens lär sig grundläggande termer på svenska. Det finns, menade Kiselman, studier som visar att inläring på engelska fungerar signifikant sämre som kunskapsmedium än vad modersmålet gör, även för personer med hög utbildning och mycket goda engelskkunskaper. ”Svenskan borde vara självklar vid det inre arbetet och det är av stor vikt att utländska lärare ges möjlighet att snabbt lära sig svenska. Inget av detta fungerar bra. På många svenska högskolor erbjuds ingen svenskundervisning – i stället börjar de svenska lärarna prata svengelska.” Även Luis Ramirez, professor vid Landbrukshögskolan, menade att rätten till svenska kränks på universiteten. Doktorsavhandlingar och anslagsansökningar skrivs på engelska och på vissa akademiska institutioner måste den som vill använda svenska söka dispens, skrev Ramirez på SvD Kultur (060111). ”Det handlar om rätten, inte om skyldighet att använda svenska i Sverige. Om Sverige är en rättstat måste detta garanteras i lag.”

Någon språklag blev det emellertid inte. Akademiledamoten Sture Allén satte punkt för språkdebatten i DN den 19 januari 2006 med konstaterandet att ”grytan kommer att hållas kokande”. En fortsättning blev det på sätt och vis också i diskussionerna under våren 2006 om ”blattesvenskan”, svenskämnets ställning i skolan och behovet av en litterär kanon¹⁹. Men det är en annan historia.

¹⁹ Vårens stora debatt i DN Kultur handlade om svenskan, skolan, sexismen och förorten. De sista inläggen var införda den 17 och 20 maj 2006. Kring behovet av en litterär kanon pågår i skrivande stund (augusti 2006) fortfarande debatten i DN.

STUDENTERNAS OCH LÄRARNAS ARBETSVILLKOR

Kärvare arbetsmarknad och otillräckliga studiemedel

Villkoren för de egentliga aktörerna i högskolan, studenterna och lärarna, diskuteras av förklarliga skäl inte så ofta i dagspressen. Men de dyker upp då och då som illustration till de systemfrågor som engagerar politiker och samhällsdebattörer. I en artikel på SvD:s Idag-sida (050426) skildrade exempelvis Agneta Lagercrantz hur livet ter sig för några 80-talister inskrivna på juristprogrammet. Skillnaden är stor, inte bara jämfört med föräldragenerationen utan också med 60-talisterna, som tar det mer easy going, reser och ägnar sig åt sin personliga utveckling, menade en intervjuad förälder: ”Men 60-talisterna var födda i en tid när framgångstanken fortfarande fanns kvar. 80-talisterna är mer skrämde av de budskap som tydligt signaleras i dag: Det råder stor arbetslöshet och det kommer inte att finnas några pensioner. Förändringen har varit oerhört tydlig och de är väl medvetna om samhällstrycket”.

Den hårdnande arbetsmarknaden för nyutexaminerade akademiker figurerade i såväl nyhets- som debattartiklar under året, ofta på ett tendensiöst och förvirrande sätt. Arbetslöshetssiffror kan som bekant användas för att bevisa både det ena och det andra. Det beror vilket mått man använder och vilka jämförelser man gör. I Västerbottens-Kuriren och Norrländska Socialdemokraten uppstod ett engagerat meningsutbyte kring uppgiften att studenter från Umeå universitet och Luleå tekniska högskola var arbetslösa i större utsträckning än studerande från andra lärosäten.²⁰ Det fick både Umeårektorn Göran Sandberg och prorektorn vid Luleå tekniska universitet Mikael Jonsson att agera och hänvisa till andra siffror och till andra faktorer som kunde förklara de redovisade skillnaderna utan att det behöver innebära sämre resultat för norrlandshögskolorna. Per Yng, chef för SVT:s Rapport replikerade tillsammans med chefen för Västerbottensnytt, att Sandberg jämförde ”äpplen och päron” och att rapporteringen var korrekt (VK 051110). Det fick i sin tur några statistiker vid Umeå universitet att lägga sig i diskussionen. ”Kan vi överhuvudtaget studera effekten av högskoleval på framgång på arbetsmarknaden”, frågade de. ”Ja, det kan gå, men det kräver betydligt mer sofistikerade statistiska analysmetoder än de Rapport använde”.

Det fördes fram olika förslag i syfte att öka akademikernas ”anställningsbarhet”, bl.a. förstärkta relationer mellan högskola och näringsliv, ett tydligt uppdrag och resurser till högskolorna för att stödja akademikerna på deras väg ut i yrkeslivet, ökade inslag av praktik i utbildningarna, till och med införande av en yrkeshögskola enligt finsk modell. För det senare förslaget argumenterade bl.a. Kristdemokraternas ledare Göran Hägglund i en debattartikel i Dagens Industri (050621). Konkreta förslag om inrättande av yrkeshögskolor lades också fram lokalt på flera håll. Idén om ett professionsuniversitet i Borås var också ett initiativ i samma riktning.

Flera faktorer samverkade för att väcka diskussionen om ökad satsning på yrkesinriktad utbildning på eftergymnasial nivå. Inte bara situationen på arbetsmarknaden utan även kraven på anställningsbarhet i kombination med fortsatt expansion av högskolan. Att yrkesinriktningen får ökad betoning på högskolenivå kan ses som en naturlig fortsättning på den förändrade policy som regeringen slagit in på när det gäller gymnasieskolan (med ny lärlingsutbildning, yrkesutbildningscentra mm).

Under 2005/06 var det ändå studenternas ekonomiska situation som dominerade debatten om studievillkoren. Nya fakta presenterades som kunde användas i argumentationen för höjda studiemedel. Socialstyrelsen redovisade en rapport som visade att var femte av landets studerande 20-24-åringar var fattig (med svenska mått) jämfört med var sjunde i början på 1990-talet. En viktig orsak var de ökade hyreskostnaderna, inte minst i storstäderna, som minskat utrymmet för övriga

²⁰ Uppgiften härrörde från en Rapport-undersökning omfattande 58 000 personer som under de senaste fem åren examinerats från elva utbildningar vid tolv lärosäten i landet. Resultaten refererades i en TT-artikel med rubriken ”Universitet i Norrland utbildar till arbetslöshet”.

levnadsomkostnader. Det ledde till en rad inlägg om behovet av höjda studiemedel bl.a. i GP. Samtidigt kunde vi läsa att ”svenskt studiestöd rankas högst” men också att ”svenska studenter är världens mest skuldsatta” – baksidan av samma mynt.²¹(SvD 051026).

Som redan nämnts tilltog argumentationen för höjda studiemedel inför vårbudgeten och efter interna kompromisser beslöt regeringen och samarbetspartierna att höja med 300 kronor i månaden. ”Vad menar regeringen med detta skambud”, skrev studentföreträdare på SvD Brännpunkt (060419): ”Tre hundra svenska kronor. Tre dagars hyra, en tröja på en billig klädkedja, ett halvt månadskort på kollektivtrafiken, en enkel resa med tåg hem till mamma?” Runt om i landet protesterades det. Mer än hälften av alla studenter arbetar samtidigt som de studerar och många tvingas be sina föräldrar om hjälp, skrev SFS vice ordförande Lotta Ljungqvist i Aftonbladet (060504). Varken det ena eller det andra skall vara nödvändigt, menade hon. ”I dag studerar 350 000 personer vid högskolor och universitet runt om i Sverige. Det motsvarar fem procent av alla vuxna. Hälften av dessa är 25 år eller äldre. En fjärdedel har familj och barn att försörja. Att säga till alla dessa människor att de får leva under existensminimum under fyra år eller längre är inte okej!”

Den som hörde på den avslutande riksdagsdebatten före sommaruppehållet kunde också konstatera att åtminstone ett av samarbetspartierna, Miljöpartiet, avsåg att verka för höjning. Max Andersson och Karolina Algotsson, språkrör för Miljöpartiets studentförbund, hade redan tidigare (SvD 050714) fört fram idén om ett mer flexibelt regelverk. I stället för att staten skall fastställa en fast norm för alla i den heterogena gruppen högskolestuderande borde ansvaret för privatekonomin överlämnas till individen. Det skulle göra det möjligt för var och en att beroende på behov och livssituation ta ut studiemedel i den takt man själv bestämmer. Regeringen har i vanlig ordning tillsatt en ny studiesocial utredning. Hur alliansen ställer sig är inte helt klart bortsett från att några företrädare föreslagit ett slopande av inkomsttaket för att få rätt till studiemedel. Allt talar dock för att sista ordet inte är sagt i frågan om studiemedlens omfattning och konstruktion.

Slutligen bör nämnas att Kåre Bremer, rektor för Stockholms universitet, spädde på oron för ökade studiemedelsskulder när han på SvD Brännpunkt (060310) konstaterade att riksdagsbeslutet om den nya femåriga masterexamen i praktiken kommer att tvinga studenter som vill fortsätta till forskarutbildning att ta ytterligare ett års studielån. Där konkurrensen om platserna är hård torde en masterexamen alltid vara meriterande oberoende av vad politikerna tänkt sig. ”Riksdagen borde ha dragit den logiska konsekvensen att studenterna måste få ekonomisk hjälp med att klara en förlängd utbildning. Frågan är också viktig ur ett socialt perspektiv. Den som har råd att läsa en hel master får ett försprång – pengar ger företräde till forskarutbildningen.”

Vem vill bli rektor?

Vem vill ta på sig ansvaret för att leda universitet och högskolor i framtiden? skrev 45 yngre forskare och lärare ”identifierade som framtida ledare i akademien” i GP (050607). Målen för verksamheten skrivs hela tiden upp men resurserna hänger inte med, menade undertecknarna, och krävde bättre anpassning mellan mål och medel, långsiktiga anslag och finansiering av alla nya reformer. Under sådana villkor kan vi tänka oss att anta utmaningen, men inte annars, var deras budskap.

Uppenbarligen var det ändå många som var villiga att ställa upp som kandidater. Under 2005/06 var det rektorsbyte på osedvanligt många universitet och högskolor (och glädjande nog blev det en markant höjning av andelen kvinnliga rektorer som resultat). Att högskolan hamnat mer i centrum för allmänhetens intresse framgår av

²¹ Esucational Policy Institute hade rankat studiestödet i 15 industriländer och Sverige hamnade i topp. I fråga om genomströmning, social bredd och tillgänglighet hamnade Sverige på nionde plats.

den uppmärksamhet som pressen ägnade de nya högskoleledarna. Varje ny rektor porträtterades ingående och fick utveckla sina planer och idéer för det egna lärosätets framtid. Även rektorsvalen följdes med intresse och i några fall kom valproceduren att ventileras offentligt. I Umeå uppstod en intern konflikt mellan en grupp lärare och den interna rekryteringsgruppen för rektorstillsättningen. Lärarna ansåg att processen borde avbrytas därför att ingen av de nominerade kandidaterna hade tillräcklig forskningsförankring. Mot detta opponerade sig en tidigare styrelseledamot, Patrik Danielsson, som i VK (050428) skrev att reaktionerna var pinsamma för universitetet som helhet. ”Den som tror att mängden vetenskaplig produktion är ett bra mått på förmågan att leda ett universitet av idag, misstar sig kapitalt, skrev Danielsson, och pekade därmed på avvägningen mellan vetenskaplig och allmän ledarkompetens vid tillsättning av rektorer.

I Borås föregick vissa allmänintressen (företrädare för Västsvenska Industri- och Handelskammarens Sjuhäradsråd) tillsättningen av ny rektor vid högskolan genom ett inlägg i Borås Tidning (051111), där de krävde en entreprenör och kraftfull ledare med stor exekutiv kapacitet och förmåga att få alla att dra åt samma håll. ”För att näringslivet skall kunna samarbeta med Högskolan på ett effektivt sätt, och för att Högskolan skall bibehålla ett bra rykte i samhället, krävs en rektor som kan agera kraftfullt”, ett uttalande som står i skarp kontrast till det talesätt som kolumnisten Jan-Olov Johansson hänvisade till när det gällde tillsättningen av nya rektorer vid Uppsalas två högre lärosäten, universitetet och SLU: ”Att leda akademiker är som att vara herde åt en skock katter” (UNT 060206).

Trots förändrade villkor i omgivningen var det annars glest med inlägg om lära- och forskarnas villkor i högskolan. Det som framförallt fyllde spalterna var uppgifter om köp av akademiska titlar och tilltagande fusk bland dagens studenter. Det senare är ett systemfel, det handlar om oförmågan att upprätthålla kvalitet i ett alltmer industrialiserat utbildningssystem, skrev DN (051009). Därmed var debatten tillbaka i problemet kvantitet kontra kvalitet. ”Det handlar dock inte om att återgå till det gamla elituniversitetet”, påpekade ledarskribenten. ”Snarare handlar det om att se till att alla de ungdomar som nu med lock och pock dras till högskolan inte blir lurade. Det kräver framförallt att universitetslära- och forskarnas ställning stärks. De måste få högre lön, bättre villkor, mindre undervisningsgrupper och ökad respekt och status. I gengäld måste de betrakta var och en av sina studenter som en förlorad son eller dotter.”

Bortsett från några enstaka inlägg om arbetstiderna på universitetet (för långa sommarlov, dålig närvaro, behovet av treterminerssystem mm) var det förhållandevis tyst om lära- och forskarnas arbetsvillkor. Med ett undantag: kring doktorandernas arbetsituation blev det debatt. Kritik riktades både mot utnyttjandet av s.k. skuggdoktorander och det bristande engagemanget från flera universitets sida i doktorandernas fortsatta öde efter disputation. Flera universitet hade, trots formella möjligheter, inte använt sig av Trygghetsstiftelsen för att underlätta inträdet på arbetsmarknaden för de nydisputerade. Det upprörde bl.a. förbundsdirektören i SULF, Göran Blomqvist, som i ett flertal inlägg argumenterade för en annan tolkning av kollektivavtalet som innebar att även arbetslösa doktorander och forskarassistenter borde anmälas till Trygghetsstiftelsen. Så blev det också. Dessutom kom regeringen strax före sommaren 2006 med beskedet att hela befattningsstrukturen vid universitet och högskolor skulle utredas (Pressmeddelande 060428). Utredningen skall granska inte bara effekterna av den ökade externfinansieringen och de visstidsanställdas situation utan också bedömningsgrunder vid tillsättning av tjänster och hela frågan om fungerande och sammanhållna karriärvägar vid universitet och högskolor. För vilken gång i ordningen man utreder dessa frågor är svårt att säga.

TVÅ LOKALA KONFLIKTER

De regionalpolitiska aspekterna på högskolornas verksamhet kommer tydligast till uttryck när det gäller etablering av utbildning på nya orter eller integrering av verksamheter förlagda på olika håll. Allmänna regionalpolitiska ambitioner och kravet på kvalitet i högre utbildning kommer här ofta i konflikt med varandra. Under 2005/06 var det framförallt vid två tillfällen som detta orsakade en omfattande pressdebatt. I ena fallet gällde det förflyttningen av vårdutbildningen i Boden till Luleå, i det andra fallet gällde det förslaget att fusionera Örebro universitet (ÖU) och Mälardalens högskola (MdH). De lokala debatterna kring dessa händelser var omfattande, här kommenteras endast de delar som är av mer allmänt högskolepolitiskt intresse.²²

Vi flytt int´

Inom Luleå tekniska universitet hade under våren 2005 arbetats fram ett förslag att flytta vårdutbildningen i Boden till universitetets campus i Luleå. Argumenten var i huvudsak ekonomiska. Styrelsens ordförande, tidigare näringsministern Anders Sundström, stod bakom förslaget tillsammans med ytterligare ett antal s-ledamöter i högskolestyrelsen. Konsekvensen blev ”fullt inbördeskrig bland socialdemokraterna i Norrbotten” (050419). Kontakterna med s-politikerna på central nivå intensifierades och det blev åtskilliga ministerbesök i länet. Det visade sig dock snart att motsättningarna inte gick efter partipolitisk tillhörighet utan efter regionala preferenser, t.o.m. moderaterna i Boden anslöt sig till s-kritikerna. I praktiken blev det Boden mot Luleå och representanter för universitetet mot lokalpolitikerna.

Argumentationen var tidvis hätsk och såväl styrelseordföranden som högskolans ledning blev måltavla för åtskilliga påhopp. Många ropade på ingripande från regeringen med hänvisning till högskolans regionala ansvar. Socialdemokratiska politiker från Boden ansåg det ”märkligt att styrelsen för ett universitet utan insyn kan fatta beslut med stora konsekvenser för en enskild kommun”(050421). Representanter för lärarkåren svarade att regionalt ansvar inte kan likställas med att institutioner fysiskt skall vara utspridda i länet, förslaget skall i stället ses som ett naturligt led i universitetets strävan att stärka sin konkurrenskraft och kvalitet och på så sätt undvika flytt av utbildning till andra universitetsorter (050426). Argumenten avfärdades som modefloskler av s-politikerna: ”Med den filosofi för högre utbildning som de tre forskarna företräder skulle universitetet i Luleå aldrig ha kommit till stånd”(050428). Kommunchefen ansåg att universitetets ledning och styrelse hade ett rent internt perspektiv på verksamheten.

Så rullade debatten på. Landstinget och Bodens kommun tog till ekonomiska argument och beslöt satsa 50 miljoner under fem år för att rädda Institutionen för hälsovetenskap kvar i Boden: ”Visionen är att den skall hålla världsklass”, sade Olle Lindström, kommunalråd (m) och Kent Ögren, landstingsråd (s) (050430). Argumentet har hörts förr i liknande sammanhang. Kommunledningen skrev också till regeringen och påpekade att universitetet nonchalerar förordningen om regionalt utvecklingsarbete och att 120 statliga arbeten hotades i Boden (ovanpå nedskärningarna av försvaret). Arbetarekommunen krävde regeringens ingripande och Sundströms avgång som styrelseordförande (050508). Studenterna i Boden och Luleå splittrades också i frågan (050509). Norrländska Socialdemokraten tog dock klar ställning för Boden. Jenny Wennberg skrev dagen före styrelsens beslut att det inte fanns några konkreta bevis för att det skulle finnas kvalitetsmässiga fördelar med en flytt och att det inte går att bortse från universitetets regionalpolitiska betydelse och ansvar

²² Debatten om att flytta vårdutbildningen från Boden till Luleå omfattade ca 25 debattinlägg och ledarkommentarer i Norrländska Socialdemokraten under april-maj 2005. Debatten om sammanslagning av Örebro universitet och Mälardalens högskola (som lär fortsätta) hade gett upphov till närmare 300 artiklar i svenska media t o m oktober 2005 (enligt den gemensamma webbplatsen Samarbete för Allians).

(050510). Dagen efter nödgades hon konstatera att styrelsen sagt ja till integrering av Institutionen för hälsovetenskap vid universitetscampus i Luleå och tillade: "Låt oss hoppas att fördelarna för LTU och institutionen för hälsovetenskap blir så stora att beslutet en dag faktiskt kan kännas både välgrundat och välmotiverat. I dag är det svårt att vara övertygad om detta."

Kampen var dock inte slut med detta. Torbjörn Lindberg, stridbar s-politiker från Boden, var besviken på statsministern och krävde att regeringen skulle överpröva beslutet (050512). I juni 2005 anmälde Bodens kommun handläggningen och beslutet att flytta institutionen med hänvisning till förordningen om regionalt utvecklingsarbete. Väl medveten om att beslutet inte kan rivas upp menade det ansvariga kommunalrådet att "någon annan kanske kan ha nytta av JO:s beslut om det blir fler flyttningar av statliga institutioner i framtiden"(050610).

Debatten om att flytta vårdutbildningen i Boden liknade många andra regionalpolitiska konflikter kring etablering av högre utbildning, även om motsättningarna tog sig hårdare uttryck än vanligt. I fallet Boden-Luleå visade sig de partipolitiska lojaliteterna svagare än det regionala engagemanget och till slut även svagare än engagemanget för universitetets roll och krav.

Fusion för framgång?

Den debatt som utspelade sig kring förslaget att fusionera Örebro universitet och Mälardalens högskola var av ett annat slag, diskussionen var mer knuten till rikspolitiken och hade en mer akademisk prägel. De regionalpolitiska argumenten fanns dock med i bakgrunden och kom att spela en avgörande roll för att idén gick i stöpet i första omgången.

Bakgrunden var följande. I januari 2005 hade styrelserna för de båda lärosätena gemensamt beslutat att undersöka förutsättningarna för en fusion. Siktet var inställt på principbeslut före sommaren och en detaljerad tidsplan för genomförandet sträckte sig fram till 2008. Så enkelt gick det nu inte. Frågan väckte betydande motstånd både internt vid lärosätena och i de berörda regionerna.

Sten Tolgfors, talesman för moderaterna i utbildningspolitiska frågor och riksdagsman från Örebro län, var först ut i debatten: "Vi får inte glömma bort att högskolan i Örebro blev ett universitet delvis tack vare ett starkt regionalt stöd. Därför är det oerhört viktigt att förankra frågan om sammanslagning i regionen samt redovisa argument" (NA 050120). Tillsammans med företrädare för övriga borgerliga partier krävde han utredning av olika tänkbara alternativ. "Risken är nu att debatten kommer först efter att inriktningen redan lagts fast."(NA 050121). Tidigare Örebrorektorn Ingemar Lind höll i princip med: "Inte ens *när* utreder man (ty tidtabell finns i direktiven). Utan just bara *hur*. Om-diskussionen måste tas först och baseras på fullgott underlag. Annars bäddar man för stora svårigheter och bakstötter längre fram", skrev Lind och antydde att frågan var "uppgjord på förhand". Underlaget ansåg han vara undermåligt (NA 050307).

Universitetets betydelse för den regionala tillväxten användes till en början flitigt som argument av både kritiker och tillskyndare av fusionsidén. "Min förhoppning är att detta skall bli en injektion för den regionala utvecklingen" sade exempelvis universitetets rektor Janerik Gidlund (NA 050121). Vid sidan av interna referensgrupper vid de båda lärosätena tillsattes också externa grupperingar med syfte att utveckla dia-logen med aktörer utanför universitetsvärlden.

Så småningom blev det allt tydligare att fusionsidén bottnade i spekulationer om ekonomisk vinning. "De statliga anslagen till mindre universitet som det i Örebro ökar inte längre" skrev Nerikes Allehanda (050210) och konstaterade att universitetet hade stora ekonomiska problem. "Fusionen betraktas (av styrelse och rektor) som en

tillväxtidé, som tycks bygga på en politisk prognos” menade en grupp lärare vid universitetet (NA050313). En fusion förväntas ge ökade fakultetsanslag och externa forskningsresurser. Men i stället för att snegla mot osäkra politiska trender och försöka administrera fram samarbete borde regionen utvecklas genom att tänka *Universitet och Forskning*, menade undertecknarna. ”Storleken i sig är ingen fördel när det gäller att få externa forskningsmedel. Det handlar om kvalitet.” Ingemar Lind återkom i debatten med liknande argument: ”Det är tyvärr sant att den nuvarande forskningspolitiken missgynnar nya högskolor i allmänhet och de nya universiteten i synnerhet. Tillförsel av fria forskningsmedel (så kallade fakultetsmedel) har strypts innan de nått en rimligt kritisk nivå. Regeringen har lämnat de nya universiteten halvuppybyggda när det gäller basmedel för forskning. Därutöver har de konkurrensutsatta forskningsmedlen politiskt och organisatoriskt styrts så att de redan etablerade universiteten i första hand gynnas”. Han rekommenderade strategin att bygga allianser nationellt och internationellt, flexibilitet i stället för ”en fast och oåterkallelig fusion mellan två ”halvvuxna” lärosäten (NA 050407). Argumenten bet inte på Ulf Larsson, ordförande i ÖU:s styrelse, som svarade att fusionsidén var ”en offensiv ansats” i avsikt att motverka de vetenskapliga rådens utdelningspolitik som missgynnar de nya universiteten och högskolorna.

Mälardalens högskola å sin sida saknade inte bara examinationsrättigheter på forskarutbildningsnivå inom humaniora och samhällsvetenskap utan även egna fakultetsanslag för dessa områden. Vid MdH torde därför förhoppningen om förstärkta forskningsanslag också ha varit en pådrivande faktor även om detta inte kom till uttryck i den offentliga debatten. Omgivningen var betydligt mer skeptisk och även här deltog tidigare rektorer i debatten. ”Bygg vidare på Mälardalens högskolas egen profil” skrev Lillemor Kim i VLT (050516) och radade upp ett antal motargument mot en fusion. I stället borde MdH sikta på att bli ett nytt tekniskt universitet med bredd, menade hon, och pekade på vägen dit via satsningar på mastersutbildning och internationella kontakter. Eskilstuna och Västerås kommuner var tveksamma och begärde mer tid för att utreda konsekvenserna av ett samgående. Uppdraget att göra en konsekvensutredning gick till SISTER, som presenterade en sådan strax före styrelsernas beslut i frågan.²³ Rapporten tog inte ställning för något alternativ men betonade att någon form av strategiskt vägval var nödvändigt. Möjligheterna till framgångsrik positionering är nog större om man väljer något annat än den traditionella universitetsmodellen, menade utredarna, och pekade på olika möjligheter att finna en egen nisch. Först gäller det att bestämma sig för målet, därefter diskutera medlen att nå dit. Högskolorna ägnar sig för mycket åt att tolka de otydliga signalerna från högre ort och det leder till statisk konkurrens, åt försök att vinna stordriftsfördelar och liknande, i stället för dynamisk konkurrens mellan utförarna. Alltså, i princip samma argument som flera av debattörerna tidigare fört fram.

Inte oväntat blev konsekvensen av den massiva kritiken att beslutet om fusion sköts upp till slutet av september 2005. Under tiden fortsatte debatten med kända argument och kritik av hur arbetet bedrivits, men det kom också upp nya vinklingar på problemet. Professor Sten Lindstam, MdH, ville blåsa liv i tanken på en Triadenregion (Sörmlands, Västmanlands och Örebro län) som skulle motivera ett stort och starkt universitet i denna region (VLT 050621). De två folkpartistiska oppositionsråden i Västerås och Örebro ville se regionens högre utbildning som en del i en nationell satsning och argumenterade för ”ett internationellt spetsuniversitet” förlagt till Mälardalen. Uppsala universitet och KTH skulle kunna utgöra grunden för en sådan internationellt konkurrenskraftig forskningsmiljö och bli en välbehövlig framgångsfaktor i regionen, menade de två folkpartisterna. Professor Mats Lindberg, ÖU, hävdade att uppbromsningen av fasta forskningsmedel försatt ÖU och MdH i en låst

²³ Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola.

situation. De riskerar med nuvarande politik att ohjälpligt falla ner i division två i stället för att successivt lyftas till högsta divisionen som ursprungligen var tänkt, menade han. ”I det läget kan en fusion vara rätt taktik: ”Fusionen rycker loss Örebro och Mälardalen ur division två. Man lämnar definitivt klungan av mellanstora enheter och lägger sig nära division 1.”(NA 050816)

Rektor Gidlund gick också ut och redovisade sin inställning i ett antal kontroversiella frågor om det tänkta universitetets namn och geografiska tyngdpunkt. Ett utomordentligt lågt pris för ett nytt starkt universitet, menade Gidlund, och hävdade att notan skulle gå på 150 miljoner kronor, varav 100 miljoner i statlig anslagsökning (NA 050820). En liten summa i relation till läroanstalternas nuvarande ekonomiska omslutning. Det hjälpte inte, även Örebro kommun backade ur och därmed fanns i praktiken inga möjligheter att genomdriva fusionen. Klokt av Örebro kommun, tyckte Nerikes allehanda och summerade: ”Sanningen är väl den – vilket många forskare vid universitetet hävdar – att det snarare är starka forskningsmiljöer inom specifika vetenskapsområden som är nyckeln till ökade forskningsresurser än sammanslagning av hela enheter.”(NA 050823)

I slutet av september 2005 togs det formella beslutet att skjuta på fusionsidén och i stället satsa på gemensamma projekt som gynnar det strategiska samarbetet mellan lärosätena, i första hand inom forskning och utbildning på mastersnivå. Sedan dess har det varit tyst på debattsidorna om fusionstankarna trots att den strategiska samverkan mellan läroanstalterna utvecklats vidare. En strategi för samgående mellan de båda läroanstalterna med tidshorizonten 2010 har antagits liksom ett strategiskt måldokument för ett framtida Örebro-Mälardalens universitet. Det återstår naturligtvis många turer och sista ordet i fusionsfrågan är säkert inte sagt.

Båda dessa processer är en god illustration av intressekonflikterna mellan regionalpolitik och kunskapspolitik. De visar på de nya universitetens och högskolornas samspel med sin regionala omgivning men också på behovet av autonomi i förhållande till partipolitiska intressen på såväl lokal som central nivå.

Slutkommentar: Vart bär det hän?

Med utgångspunkt i opinioner och idéer synliga i den offentliga debatten kan man försöka blicka framåt. Vart är utvecklingen på väg? Vilka frågor lurar om hörnet? Som avslutning följer några personliga reflektioner av det slaget.

Den period som omfattas av den här debattöversikten innebär ett trendbrott i många avseenden. Under 2005 minskade både utbildningen och forskningen vid svenska universitet och högskolor i omfattning. Det markerar ett nytt skede i utvecklingen i en sektor som har växt kontinuerligt under nästan två decennier, står det i Högskoleverkets årsrapport 2006. Ansökningssiffrorna våren 2006 innebär fortsatt minskning, framförallt till utbildningar inom humaniora och språk. Det betyder inte att studentantalet sjunker i samma utsträckning, eftersom det alltså är fler sökande än platser till många utbildningar, men det kan tyda på förändringar i rekryteringen till högre studier. Liknande trender har än så länge inte rapporterats från andra jämförbara länder. Där är det snarare problemen med ökande ungdomskullar och växande tryck på den högre utbildningen som oroar (exempelvis i Danmark och Tyskland). Om Sverige är ensamt om denna neråtgående trend uppstår frågan: Varför?

Det senaste årets högskoledebatt skiljer sig från åren dessförinnan. Vissa frågor som tidigare hade en framskjuten plats i den offentliga debatten har sjunkit undan (även om de fortfarande lever kvar i den politiska retoriken). Det gäller både social

och könsmässig snedrekrytering till högre studier och den geografiska tillgängligheten till högre utbildning. Det finns sakliga argument för detta. Under 2005 kom signaler om att andelen studenter med arbetarbakgrund ökar och att kvinnorna nu är i klar majoritet bland de examinerade från högskolan.²⁴ I stället för de återkommande beskrivningarna om social snedrekrytering dök det upp en undersökning som visade starkt samband (hos män) mellan längd och hög utbildningsnivå (DN 060201). Diskriminering kan vara en orsak, trodde den ansvarige forskaren. Studien, som var omfattande och statistiskt välgrundad, blev en god illustration av svårigheterna att dra relevanta slutsatser om rättvisa och jämlikhet utifrån enkla gruppjämförelser. Analogin med sättet att räkna andelen arbetarbarn i högskolan ligger onekligen nära. Kanske får vi se mindre av sådant framöver? När det gäller den geografiska tillgängligheten har de alltmer högljudda kraven på internationell konkurrens och effektivitet helt överröstat argumenten för fortsatt spridning av högskoleutbildningen. Profilerings, koncentration och samverkan har kommit i dess ställe.

Socialdemokraterna gjorde flera politiska reträtter under det gångna året och samverkan mellan Miljöpartiet och den borgerliga Alliansen i ett antal utbildningspolitiska frågor gjorde att de politiska skiljelinjerna försköts. Resultatet blev en viss riktningförändring i utbildningspolitiken. Även andra tecken i tiden pekar i ny riktning, t.ex. Gunnar Wetterbergs kritiska granskning av det svenska utbildningssystemet i boken "Ny kurs för gymnasiet och högskolan". Där gör han upp med den svenska likhetsidologin, "att så många som möjligt skall läsa tillsammans så länge som möjligt", och föreslår bl.a. en mer diversifierad struktur för den svenska högskolan. Ett annat exempel på nytänkande är den socialdemokratiska debattören Anne-Marie Lindgrens ifrågasättande av idén att "breda kunskaper är bäst" (NSD 060113): "Om högskolan skall ge ett brett utbud i utbildningar, som inte bara syftar till fortsatt forskning utan lika mycket till jobb ute i företag och samhälle utan forskningsanknytning, så ställer det nya krav på undervisningen och upplägget av den", skriver Lindgren.

Detta rör vid en känslig punkt i den svenska högskoleideologin. Ända sedan 1977 års reform har svensk högskoleutbildning levt i spänningsfältet mellan forskningsanknytning och yrkesanknytning, där forskningsanknytningen givits högsta prioritet och likställts med kvalitet och "högskolemässighet". Någon motsättning mellan dessa mål existerar egentligen inte. Vissa kortare yrkesutbildningar på eftergymnasial nivå saknar vetenskaplig grund och är därför inte i behov av s.k. forskningsanknytning, medan andra yrkesinriktade högskoleutbildningar (läkarutbildning och civilingenjörsutbildning till exempel) bygger på en gedigen vetenskaplig grund. Endast de konstnärliga utbildningarna har tillkämpat sig en särställning där konstnärligt utvecklingsarbete jämföras med forskning. Kanske borde motsvarande ske även inom andra områden?

Frågan om yrkeslivsanknytning har fått extra aktualitet under senare tid genom den ökade arbetslösheten bland högskoleutbildade. Men egentligen är detta bara en naturlig konsekvens av den högre utbildningens "massifiering". En tertiär utbildningssektor, som ger närmare hälften av alla unga en grundutbildning och därtill många vuxna möjligheter till vidareutbildning på eftergymnasial nivå, kan rimligen inte ha samma mål som forna tiders elitutbildning. I många länder har man hittat lösningar som, utan att hota den akademiska kvaliteten, vidgar den tertiära sektorn till att omfatta även utbildning som inte bygger på vetenskaplig grund. Yrkeshögskolorna i Finland är det mest näralliggande exemplet. Vid dessa högskolor ges kvalificerad påbyggnadsutbildning och bedrivs både utvecklingsarbete och tillämpad forskning,

²⁴ På tio år har andelen nybörjarstudenter från arbetarhem ökat från 19 till 24 procent och kvinnorna står för 65 procent av alla grundexamina i högskolan rapporterade exempelvis DN 051006 resp. 060119.

medan universiteten tar hand om den vetenskapliga skolningen. Norge, som ligger närmast Sverige i synen på forskningsanknytning, har nyligen fått kritik av OECD för att inte ha gjort upp med kravet på forskningsanknytning av all högskoleutbildning. Liknande kritik kommer säkert att riktas mot den svenska modellen.²⁵

I princip finns två vägar att gå. Antingen reserverar man grundutbildningen i högskolan för studier på vetenskaplig grund och lägger annan eftergymnasial yrkes- eller fortbildning i en egen sektor, eller så låter man den tertiära sektorn omfatta all eftergymnasial utbildning inom ramen för en diversifierad struktur där varje läroanstalt svarar för en del av utbildningsutbudet, alltefter inriktning och kompetens. Att diskutera 50-procentsmålet utan att relatera detta till en bestämd avgränsning av den tertiära sektorn leder till missförstånd. På denna punkt har den svenska debatten varit mycket oklar. Bologna-modellen, med uppdelning i tre nivåer, kan ses som en principlösning, där kravet på forskningsanknytning gäller den avancerade nivån medan yrkesinriktningen (*employability*) betonas på grundnivån. Inte heller den svenska riksdagens ställningstagande till den nya examensstrukturen har varit klagörande när man ställt ett allmänt krav på ämnesmässig fördjupning även på kandidatnivå.

Behovet av en ökad diversifiering av den sammanhållna svenska högskolan gäller inte bara utbildningens innehåll utan även studievillkoren. Det handlar helt enkelt om anpassning till en ny verklighet och ett samhälle där eftergymnasial eller tertiär utbildning (det vi i Sverige kallar högskoleutbildning) inte längre är ett privilegium för ett fåtal utan en nödvändighet för de flesta. Många "heliga kor" kommer att behöva slaktas i den processen.

Dagsläget innehåller en rad osäkerheter, men också möjligheter, som gör det svårt att sja om framtiden:

- *Den politiska situationen* efter valet kan, oavsett valutgången, resultera i nya politiska konstellationer och samverkan över partigränserna som förändrar utbildningspolitiken.
- *Den demografiska utvecklingen*, med just nu ökande ungdomskullar och en åldrande befolkning, kan få effekter på utbud och efterfrågan av högskoleutbildning som man ännu inte överblickar eller inser konsekvenserna av. Debatten om 50-procentsmålet är långt ifrån avförd från dagordningen, om bara några år kan köerna till högskolan bli riktigt besvärande.
- *Bologna-processen i praktiken* innebär att det internationella perspektivet och inflytandet på svensk högskoleutbildning ökar. Omdaningsprocessen kan gå djupare än vad man i dag tänker sig (de förestående prövningarna av högskolornas rätt att ge masterexamen är bara början). Försöket att införa en ny avancerad masterexamen utan att tillföra nya medel kan få oanade effekter.
- *Många konkreta problem på högskoleområdet* väntar på sin lösning, bl.a. studenternas ekonomiska villkor, läroanstalternas självständighet, antagningsfrågorna, dimensioneringen av grundutbildningen, resurstilldelningen och forskningsanknytningen.

Frågan är om inte Henrik Berggren på DN slagit huvudet på spiken i sina reflektioner över "universitetens kris", som han menar bottnar i en stor osäkerhet om dagens universitet inte har blivit hopplöst otidsenliga. Att möta masshögskolans krav och samhällets växande förväntningar är ingen lätt uppgift för en medeltida institution

²⁵ OECD genomför flera granskningar av den tertiära utbildningssektorn i en rad medlemsländer. Den norska utvärderingen innehåller starka uppmaningar till den norska regeringen att göra upp med det omöjliga kravet på forskningsanknytning av all högre utbildning.

som ursprungligen tillkom för att utbilda präster, läkare och jurister. Går det överhuvudtaget att upprätthålla det Humboldtska idealet med självständiga universitet med både forskning och undervisning? Vad händer annars? Blir det inte bara större spelrum för staten, marknaden och medierna som dominerar dagens samhälle, frågar Berggren och ger själv svaret: ”Bra idéer blir aldrig omoderna. Däremot måste de ständigt omformuleras. Universiteten kan inte stå utanför samhällsförändringen. Men de måste moderniseras och utvecklas i frihet, utan ingrepp från klåfingriga politiker och direktörer. Det kräver respekt och återhållsamhet från statens och samhällets sida.” (DN 050618)

Kanske är det där vi befinner oss nu. I så fall väntar en intensiv högskolepolitisk debatt under de närmaste åren.

REFERENSER

Broström; A., Deiacio, E. & Melin, G. (2005): Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola. SISTER Arbetsrapport 2005:38.

Enkvist, I. (2005): Trängd mellan politik och pedagogik. Svensk språkutbildning efter 1990. Gidlunds.

Kim, L. (2003): Börjar tilltron svikta? Högskoledebatten 2002. SISTER Skrifter 8. Nora: Bokförlaget Nya Doxa. (Prop. 2004/05:142)

Prop. 2004/05:142: Ny värld – ny högskola.

Prop. 2005/06:2: Bästa språket - en samlad svensk språkpolitik.

Sandström, U. (2002): Forskningsdebattens långa vågor. SISTER Skrifter 5. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.

Sandström, U. (2003): Polarisering – reflektioner kring forskningsdebatten. SISTER Skrifter 8. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.

Sandström, U. (2006): Forskningsdebattens var, vem, hur och varför. SISTER Arbetsrapporter (prel. version)

Wetterberg, G. (2006): Ny kurs för gymnasiet och högskolan. Idéskrift från SACO. (http://www.saco.se/upload/doc_archive/4529.pdf)